

L $\frac{0}{860}$

P. BIRKERTS

Latvju
sakāmvārda filozofija

RĪGĀ

1937

A U T O R A I Z D E V U M S

8
860

P. BIRKERTS

Latvju sakāmvārda filozofija

„Sakāmvārdi ir īstā tautas dzīves
gudrības grāmata, bet ne katrs prot
viņā lasīt.“ Kažoku Dāvis.

RĪGĀ

1937

A U T O R A I Z D E V U M S

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

68

-2.601

0309046633

PRIEKŠVārds.

Sakāmvārds ir tautas domājošā gara vis-skaistākais veidojums. Viņš ir tautas domu briljants.

Kā briljanta graudā brīnišķās krāsās rotājas dažādie gaismas stari, tā sakāmvārdā tikpat brīnišķi rotājas tautas gara domstari: atjauta, asprātība, augstvērtīgas atziņas u. t. t. Sakāmvārds ir vienā un tanī pašā laikā filozofijas un mākslas darbs. Pēc būtības viņš ir filozofija, pēc izveides — mākslas darbs. Viņa veidošanā ir dalību ņēmušas tautas radošā gara visaugstvērtīgākās spējas.

Tikai mūsu zinātniskā un filozofiskā literātūrā sakāmvārdam ir piegriezta maza vērība. Jau 1876. g. Kažoku Dāvis, apcerot sakāmvārda dažādos aspektus, par šo jautājumu uzrakstījis šādus zīmīgus vārdus:

„Tautas parunas (t. i. sakāmvārdi. P. B.) vienmēr vēl apkārt staigā kā ubadzes, kādi reti vien rakstnieki ir viņām, kā no žēlastības ierādījuši vietīņu savos rakstos, viņām, kam pieklājas brūtes kaktā (t. i. goda vietā. P. B.) sēdēt.“*)

*) „Parunas jeb sakāmvārdi“. Krogzemju Mikus izdotā „Paidagoģiskā gada grāmatā“. 1876. g.

Ko sacīja Kažoku Dāvis 1876. gadā, to pašu var sacīt arī tagad 1937. g., t. i. vairāk kā pēc 60 gadiem. Vismaz sacītais pareizs par sakāmvārda prātniecisko jeb filozofisko apgaismi un apceri. Sakāmvārda vēsturiskajam, kā arī salīdzinošajam aspektam ir tikusi piegriezta samērā lielāka vērība.

Tāpēc taisnība pret mūsu sakāmvārdu prasa, lai ņemtu reiz vērā to, kas jau vairāk kā 60 gadus atpakaļ tik nepārprotami izteikts. Bij jāpiegriež lielāka vērība ne tikai sakāmvārdu vākšanai un kopošanai, bet arī viņa izpētei, izpratnei, viņa zinātniskai apgaismei. Sakarā ar sacīto izauga šis apcerējums.

Āplūkojot latvju sakāmvārda filozofiskos aspektus, bij jāņem vērā arī sakāmvārds vispār, jo latviešu sakāmvārds ir vispirms sakāmvārds vispār, un bez tam vēl — latviešu sakāmvārds.

Sakāmvārds kā ideoloģiska un folkloristiska vienība ir pazīstama pie visām tautām. Visas tautas par viņu arī domājušas un gudrojušas, tāpēc arī gluži dabīgi, ka sakāmvārda būtības iztīrē nevarēja neņemt vērā arī to, ko citu tautu domājošais prāts par sakāmvārdu ir teicis.

Bet tā kā mums no lielāka svara ir savas zemes un savas tautas domas, tad iztīrējot sakāmvārda prātniecisko aspektu viņam piegriezām sevišķu vērību.

Latvju sakāmvārds ir daļa no mūsu tautas prātniecības, un pie tam tā spilgtākā un rakstu-

rīgākā. Tāpēc šis apcerējums ietilpināts arī mūsu grāmatā „Ievads latvju tautas prātniecībā“, kā viena nodaļa. Bet tā kā apcerējumam ir sava patstāvīga nozīme un savs patstāvīgs pētīšanas lauks, tad to publicējam arī atsevišķā grāmatā.

Šī grāmata par „latvju sakāmvārda filozofiju“ 1) aizpildīs tukšo vietu mūsu filozofiskā un paremioloģiskā literātūrā; 2) viņa būs noderīga skolotājiem, kam nepieciešama dziļāka sakāmvārda izpratne; 3) viņa būs derīga visiem tiem, kam tuva un mīļa mūsu tautas gara un domu pasaule.

P. Birkerts.

Bulduros, 18. III 37. g.

VISPĀRĒJA UZTVERE.

No tautas dzīves gudrības, resp. dzīves filozofijas, ideoloģiskiem avotiem vissvarīgākais, bez šaubām, ir tautas sakāmvārdi un parunas; sevišķi — sakāmvārdi.

Aplūkot sakāmvārdu kā gudrības sistēmas avotu, nozīmē — aplūkot sakāmvārda dažādos filozofiskos aspektus.

Ja skaidri kļūs minēti sakāmvārda aspekti, tad skaidrs kļūs arī jautājums par sakāmvārdu kā tautas dzīves gudrības sistēmas, resp. dzīves filozofijas, avotu.

Bet runāt par sakāmvārda filozofiskiem aspektiem, nozīmē to pašu, ko runāt par sakāmvārda filozofiju.

Tāpēc ir jāatbild vispirms uz šādiem jautājumiem:

1. Kas ir sakāmvārda filozofija?
2. Kādus galvenos jautājumus viņa aplūko un iztīrā?

3. Kā šo problēmu aplūkošana sadalās?

Pirms piegriežamies speciālajam jautājumam par sakām vārda filozofiju, te dažus vārdus vēl par filozofijas jēdzienu vispār.

Filozofija pēc savas būtības ir zināma rakstura doma: vai nu vēl tikai domāta, vai arī jau izdomāta un izteikta. Parasti par filozofiju sauc attiecīga rakstura vai nu vārdos izteikto, vai uzrakstīto domu. Bet tā kā izteiktā un jau formulētā doma ir tikai attiecīga domāšanas procesa rezultāts jeb iznākums, tad filozofijas pirmmatērija jeb pirmviela ir attiecīga īpatnēja domāšana.

Labi. Bet kāda domāšana tad ir filozofiska?

Domu par filozofisku padara vai nu: a) domājamais un apceramais jautājums, resp. objekts, vai b) pats domāšanas un apceres veids.

Ja doma risina kādu jautājumu, kas jau atzīts par filozofijai piederošu, tad šī doma ir filozofiska doma: nav pat no svara, cik viņa vērtīga vai nevērtīga, pareiza vai nepareiza, pieņemama vai atmetama.

Tādi filozofiski jautājumi jeb problēmas ir, piem., jautājums par visa esošā pirmcēloni, par dvēseles būtību, par dzīves jēgu, par tikumību u. c.

Domu par filozofisku var padarīt ne tikai viņas saturs, bet arī pats domāšanas veids, neatkarīgi no objekta, ap kuru doma saistās. Tā, piem., žūpība, zādzība, kaušanās ir ļoti ikdieniš-

ķas un prōzaiskas lietas, bet par viņām var domāt un runāt arī filozofiski (piem., L. N. Tolstoja raksti par to, kāpēc cilvēks apreibinās u. c.).

Šāda filozofiska rakstura doma ir dziļāka, nopietnāka un vispārējāka doma. Tā ir doma, kas cenšas iespiesties parādības grūtāk uztveramā, resp. dziļākā būtībā, rast parādības dziļākos un tālākos cēloņus, rast viņas dziļāko un būtiskāko jēgu.

Filozofiskā doma savā cēloņa un jēgas meklēšanas gaitā saista pētāmo parādību ar citām tādām un grūti saskatāmām parādībām, taista plašus domu lidojumus un vispārinājumus. Tādā kārtā kāds atsevišķs domu objekts tiek iesaitīts plašā domu tīklā un sistēmā, kur viņam nākas būt pēc savas radniecības, bet kas no sākuma ir grūti saskatāma un nojaušama. Tā, piem., Ņūtons domāja filozofiski par ļoti ikdienišķu lietu: par ābolu, par ābola krišanu, un šo visikdienišķāko parādību domās saistīja ar tālo debesu ķermeņu kustēšanos. Tādā kārtā Ņūtona filozofiskā doma, risinot vienkāršo ābola krišanas problēmu, atrada ievērojamo gravitācijas likumu jeb tādu vispārēju formulu, kurā varēja ietilpināt izskaidrojuma gaitā gan ābola krišanu, gan saules un mēneša un citu debess zvaigžņu kustēšanos.

Tā tad: domu par filozofisku padara vai nu domājamā objekta raksturs, vai arī domāšanas īpatnējais veids: viņas nopietnība, dziļums un plašums, ģeneralizējošā, metodiskā, loģiskā doma.

Bet iesim tagad pie sakāmvārda un jautāsim: vai sakāmvārdam arī ir kādi filozofiski aspekti?

Uz šo jautājumu varam atbildēt ar drošu — „jā“. Sakāmvārdam ir vairāki filozofiski aspekti jeb pagriezieni. Atzīmēsim te galvenos nodalījumus šo filozofisko jautājumu un aspektu aplūkošanai.

1. Paša sakāmvārda filozofija, kas nodarbojas ar jautājumu par sakāmvārda būtību, par sakāmvārda pamatelementiem un svarīgākām īpatnībām. Tā ir filozofēšana par sakāmvārdu, par sakāmvārdu kā šīs filozofijas objektu.

2. Otrs sakāmvārda filozofiskais aspekts ir: filozofija pašā sakāmvārdā, t. i. sakāmvārda filozofējums par citu kādu objektu (par laimi, darbu, veselību u. t. t.).

3. Sakāmvārds kā ierocis tautas filozofiskā domāšanā.

4. Sakāmvārds kā elements un sastāvdaļa atzītās individuālfilozofijas sistēmās.

5. Sakāmvārds kā tautas filozofisko domu masa un kā tautas filozofijas sistēma.

6. Sakāmvārds kā filozofiskais elements citās tautas ideoloģijas vienībās (tautas dziesmās, pasakās, anekdotos u. c.).

Sakāmvārds filozofijas apgaismē

IEVADS.

Filozofija, kā jau sākuma nodaļās minēts, sadalās: vispārējā un speciālās filozofijās. Katra speciālā filozofija ir kāda atsevišķa, šaurāka lauka filozofiska izpētīšana un aplūkošana. Tā, piem., vēstures filozofija pēta vēstures lauku, mākslas filozofija mākslas lauku u. t. t.

Tāda pat speciālfilozofija ir sakāmvārda filozofija. Viņa ir filozofiska sakāmvārda aplūkošana, izpētīšana un iztīrāšana. Citiem vārdiem: viņas filozofiskās aplūkošanas objekts jeb priekšmets ir — sakāmvārds.

Bet kāds gan ir šis sakāmvārda filozofijas saturs? Ar kādiem jautājumiem jeb problēmām sakāmvārda filozofija nodarbojas?

Kā katras speciālfilozofijas centrālais jautājums ir viņas objekta būtība, tā arī sakāmvārda filozofiskā iztīrājumā. Pašas svarīgākās un centrālākās no visām problēmām te ir jautājumi: Kas ir sakāmvārds? Kāda viņa būtība? Kādas sakāmvārda galvenās iezīmes?

Līdzās šiem jautājumiem vēl aplūkojami jautājumi: kādas ir sakāmvārda funkcijas un uzdevumi? Kāda viņa vērtība? Kādi ir sakāmvārda dziļākie pamati u. c.

Katrs no šiem jautājumiem pelna atsevišķu ievēribu.

I SAKĀMVĀRDA BŪTĪBA UN JĒDZIENS.

Sakāmvārdi ir tautas dzīvesgudrības ieb dzīvesfilozofijas sistēmas svarīgākais avots. Tāpēc jāizprot viņa būtība, vērtība un loma.

Sakāmvārds pieder pie tautas folkloras. Viņš ir viens no šīs folkloras īpatnējām vienībām.

Folklorā, t. i. tautideoloģijā, tautas zināšana ir tautas gara, tautas domu, tautas radošo spēju izpaudums un veidojums.

Tādi tautas gara veidojumi ir: tautas pasakas, teikas, mīklas, ticējumi, dažādas praktiskas gudrības un arī — sakāmvārdi.

Bet ar ko sakāmvārdi atšķiras no citiem tautgara veidojumiem, no citām folkloras vienībām? Kas viņiem īpatnējais? Kas viņu īstā būtība?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, jāaskata un jāatrod sakāmvārda pamatiezīmes, viņa vissvarīgākās īpatnības un īpašības.

Sakāmvārda pamatīpatnības norindojas trijās grupās: 1) sakāmvārda satūra īpatnības, 2) sakāmvārda formas īpatnības, 3) sakāmvārda mērķi un uzdevumi. Katra grupa pelna tuvāku ievēribu.

1. Pēc satūra sakāmvārdi ir tautas gudrība, tautas dzīves filozofija. Katrs sakāmvārds ietver kādu plašu un vispārinātu dzīves atzinumu, kādu kritisku vērtējumu un spriedumu, kādu darbības un dzīves principu un likumu.

2. Mērķu un uzdevumu ziņā sakāmvārds ir dzīves ceļvedis: viņš cilvēkam rāda un māca kā dzīvot.

No neprātības un ļauna viņš brīdina; uz saprātīgu un jēdzīgu dzīvi viņš aicina, skubina un pamāca.

3. Formas pamatīpatnības. Satura īpatnības vien nebūt neizsmel sakāmvārda būtību. Sakāmvārda domai vajag ietverties attiecīgā formā, tikai tad tā var tikt par sakāmvārdu. Ja sakāmvārds pēc satura ir filozofiskas domas ietvere, tad pēc formas jeb ārējā veidojuma tas ir liels un augstvērtīgs mākslas darbs. Citiem vārdiem: sakāmvārdam ir filozofisks gars un mākslinieciska seja.

Sakāmvārdu veidojot tauta intuitīvi ir pielietojusi vissvarīgākos mākslas principus.

Formas ziņā svarīgākie principi ir šādi: liela domu koncentrācija, kas daudz izteic maz vārdos; liela domu skaidrība, kas dziļai domai liek izplūst kā kristallīram avota ūdenim; liela domu vienkāršība, kas ir ģeniālītātes un gara kalngalu iezīme; gara atjauta un asprātība, kas tāpat ir gara bagātības, gara smalkuma un radošā augstspraiguma zīme.

No stila mākslinieciskiem principiem sakāmvārdus izkaļot tauta bagātīgi pielieto vispirms jau tropas: metaforu, metonimiju, sinekdochu, hiperbolu, allēgoriju, personifikāciju, salīdzinājumu, paradoksu, oksimoru, grotesku, simbolu

u. c.; tāpat figūras: uzrunu, vaicājumu, antitezi jeb pretstatījumu, atkārtojumu u. c.

Bez tam vēl sakāmvārda izkalumā tauta lie-to: brīvo vārdu stažu, jaukskaņas un ritumu, at-skaņas, daļu parallēlismu, resp. simetriju.

Tā tad: izkaļot un izveidojot sakāmvārdu, tau-ta pielieto veselu mākslas principu un mākslas paņēmienu arsenālu. Tikai vienīgi šinī māks-las sarežģītajā darbnīcā filozofiskā doma var tikt par sakāmvārdu. Sakām-vārds ir filozofijas un mākslas prin-cipu laimīgs apvienojums un sakausē-jums.

4. Sakāmvārda sociālais raksturs
Pie sakāmvārda pamatiezīmēm vēl jāpieskaita vi-ņa sociālais raksturs.

Filozofiska un gudra doma par sakāmvārdu tiek tad, ja to atzīst ne viens vien cilvēks, bet gan vairāki: pulks, sabiedrība un pat visa tauta. Ja tauta to padara par savu atziņu, dod tai savu sankciju, kā tēvs dod savu svētību dēlam, ti-kai tad filozofiski un mākslinieciski izdevīgi vei-dotais teiciens tiek par sakāmvārdu. Tāpēc sa-kāmvārds ir tautas doma un tautas vārds. Sakāmvārdam sociāls raksturs: sociālas domas un simpatijas.

Iegaumējot visas šīs sakāmvārda pamatiezīmes, gūstam jēdzienu par sakāmvārda būtību.

Sakāmvārds ir tāds mākslinieciski rūpīgi izkalts un nogludināts teiciens,

kuņā tauta izsaka kādu no savām dzīves gudrības atziņām un filozofiskām domām.

Tā kā sakāmvārdā runā ne atsevišķs indivīds, bet tauta, tad sakāmvārds līdz ar to arī ir ne atsevišķa cilvēka, bet plašas sabiedrības un visas tautas lieta.

Katrs sakāmvārds ir maza filozofiska vienība, mazs un patstāvīgs filozofisks organisms. Bet vienā un tanī pašā laikā viņš ir arī organiska sastāvdaļa tautas pasaulviedoklī, tautas filozofiskā sistēmā.

Sakāmvārdam ir zināma līdzība ar šūniņu dzīvnieka organismā: viņai sava īpatnēja celtne, sava īpatnēja dzīve, un tomēr viņa ir sastāvdaļa visā lielajā organisma sistēmā.

Sakāmvārdi ir svarīgākais avots tautas gudrības sistēmas veidošanā. Tāpēc viņiem pievēršama sevišķi rūpīga vērība. Sakarā ar to tāpēc aplūkosim vēl dažādo tautu domas par sakāmvārdu, kā arī redzamāko folkloras un zinātnes darbinieku spriedumus par viņu.

II DAŽĀDU TAUTU DOMAS PAR SAKĀM- VĀRDU.

„Sakāmvārdi skaņ sabiedriskās dzī-
ves visdažādākās puses, un pie vi-
sām tautām viņi sevišķi lielā cie-
ņā.“
Iļļustrovs.

1. Tautu vispārējie spriedumi par sakām- vārdū.

Kā katra māte mīl savus bērnus, tā katra tau-
ta mīl savus gara bērnus — sakāmvārdus.

Un kā katra māte mīl vairāk savus gudros un
palīdzīgos bērnus, tā katra tauta mīl savus gud-
ros un dzīves gaitās viņai palīdzīgos un padom-
devējus — sakāmvārdus. Viņa atzinīgi un zī-
mīgi tos raksturo un novērtē. Te kādi piemēri.

Austrumu tautas sakāmvārdus sauc par valo-
das ziedu, par diegā neuzvērtām pērlēm; ķīnie-
ši — par vērā liekamiem gudro izteikumiem;
grieķi un romieši — par valdošām domām; ita-
lieši — par tautas skolu; spānieši — par dvē-
seles zālēm; vācieši — par gudrību uz ielas
(Sprichwörter sind die Weisheit auf der Gasse);
angļi, franči un italieši — par pieredzes aug-
ļiem („A proverb is the child of experience.“
„Les proverbes sont les fruits de l'expérience.“
— „I proverbi sono figli dell' esperienza“).

Angļi vēl sakāmvārdus apzīmē par gadu sim-
teņu un veselu paaudžu gudrību: „Proverbs are
the wisdom of ages“, bet franči bez tam atzīmē

• sakāmvārda vietējo nozīmi, sacīdami, ka „sakāmvārds ir sava apgabala pravietis“ (Chaque proverbe est prophète en son pays.“).

Krievi sauc sakāmvārdus par pievārdiem, līdzībām, spārnotiem vārdiem.

2. Sakāmvārda patiesīgums.

Bez vispārīga sakāmvārda raksturojuma un vērtējuma, tauta atzīmē vēl dažus sakāmvārda sevišķas īpatnības un iezīmes. Starp tām ir — sakāmvārda patiesīgums jeb sakāmvārds, kā neliekuļotu patiesību vēstoša teze.

Krievu tauta par sakāmvārda patiesīgumu izsakās:

„Sakāmvārds ir patiess.“

„Sakāmvārds neiet tavam darbam gaļām.“

„Sakāmvārds par velti netiek sacīts.“

„Sakāmvārds gaļām neiet.“

„No sakāmvārda neizlocīsies.“

„Sakāmvārdam apkārt nevar apbraukt.“

„Sakāmvārdu nevar ne apbraukt, ne apiet.“

„Vecs sakāmvārds tomēr nekad nelūzt.“

Vācu tauta par sakāmvārda patiesīgumu:

„Sakāmvārds — patiess vārds.“

„Sakāmvārds nemelo, debess nesakrīt, augstprātība nepastāv.“

„Nav sakāmvārda bez patiesības.“

Angļi par sakāmvārda patiesīgumu:
„Sakāmvārds teic taisnību.“ (Proverb say truth).

Čeči:

„Nav sakāmvārda bez patiesības.“

Franči:

„Sakāmvārds nevar melot.“

Spāņu tauta par sakāmvārda patiesīgumu liek runāt savam lielajam rakstniekam Servantesam, kas ar kāda sava romāna varoņa mūti saka:

„Es domāju, ka nav neviena sakāmvārda, kas būtu nepatiess, tāpēc ka tie visi ir no pieredzes izrisinātas domas un ir katras zināšanas avots.“

Latviešu tauta par sakāmvārda patiesīgumu:

„Sakāmvārds jau nemelo.“ BFK. 50.

„Vecu ļaužu padomiņš — sudrabiņa avotiņš.“
BFK. 1196.

„Tiesa, tiesa, ne meliņi,
Vecu ļaužu valodiņa.“ (32525)

3. Sakāmvārdam ir augstākās tiesas autoritāte.

„Sakāmvārdi ir tiesību pirmatnējais veids.“ Sņēgirevs.

Tiesību zinātnieki, sevišķi tiesību vēsturnieki zina, ka tiesību principi un likumi vispirms ir kristalizējušies fautas apziņā sakāmvārda vei-

dā. Pat vēlāk rakstītos likumos sakāmvārdi ir ietilpināti tur kā rakstīto likumu principu formulējumi un sastāvdaļas. Sevišķi tas gaiši redzams, tā sauktajās, ierašu tiesībās (piem., angļu un amerikāņu tiesību pasaulē), īpaši viņu pirmajā attīstības laikmetā.

Bet sacītais attiecas ne tikai uz angļiski runājošo pasauli: tas pareizs arī attiecībā uz ģermāņu, slavu un mūsu tiesību senāko laikmetu. Tāpēc arī krievu folklorists Šņēģirevs saka, ka „sakāmvārdi ir tiesību pirmatnējais veids“. Citiem vārdiem: sakāmvārdi ir pirmatnējās tiesības un pirmatnējie likumi.

Šis uzskats tautas garā dziļi iesakņojies. Viņa sakāmvārdus tiešām uzlūko kā stingrus likumus, kā kāda neredzama, bet varena tiesneša spriedumus, kam nedrīkst nepaklausīt, nedrīkst pretī runāt un tos kritizēt.

Te interesanti daži krievu sakāmvārdi:

„Sakāmvārds nav tiesājams.“

„Sakāmvārda nevar tiesāt.“

Par sakāmvārda tiesisko iespaidu J. Šņēģirevs raksta:

„Viņa (t. i. sakāmvārda, P. B.), tāpat kā likuma priekšā, visi ir līdzīgi; pašu viņu neviens nevar tiesāt, ... „Sakāmvārdu netiesā.“

„Par visu viņš runā un spriež: par visādiem cilvēkiem, visādiem dzīves laikiem, visādiem sabiedriskiem stāvokļiem un šķirām, par brīvību

un verdzību, par nabadzību un bagātību, par laimi un nelaimi, par gudrību un vienlīdzību, un par visu sakāmvārda spriedumi ir neliekuļoti, droši, stingri un bezpartejiski.“*)

Teikt, ka sakāmvārdam ir tiesas sprieduma autoritāte, vēl nav pietiekoši. Pareizāki ir sacīt, ka sakāmvārdam ir visaugstākās tiesas sprieduma autoritāte. Šis spriedums ir galīgs, neapstrīdams un arī nekur vairs nepārsūdzams.

Sakāmvārda balsi tauta ieskata kā kādas par visu augstākas varas rīkojumu un pavēli, ieskata to kā Dieva balsi. Gandrīz visām tautām ir arī attiecīgi sakāmvārdi. Vai viņi no vienas tautas otrā aizceļojuši, vai arī izveidojušies patstāvīgi, par to šē nav vieta spriest. Mēs tikai konstatēsim pašu faktu:

„Tautas balss — Dieva balss.“ (Latv. s. v.)

„Vox populi — vox Dei.“ (Latīņu.)

„Vollkstimme ist Gottes Stimme.“ (Vāciešu.)

„The peoples' voice — God's voice.“ (Angļu.)

„Voix du peuple, voix de Dieu.“ (Franču.)

„Voce di popolo, voce di Dio.“ (Itaļu.)

Tā tad tautās pret sakāmvārdu ir visdziļākā cieņa un vislielākā pašāvība uz sakāmvārda taisnību, viņa neapstrīdamību un negrozāmību.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы и притчи, Москва 1848. XIII l. p.

4. Tautas domas par sakāmvārdu vērtību.

Indirekti jeb netieši tautu uzskats par sakāmvārda vērtību jau bij redzams no tā, ko augšā dzirdējām tautu spriedumos. Te izklausīsim vēl tikai tās tautas domas, kas izsacītas par sakāmvārda vērtību daudz tiešāki un nepārprotamāki:

Tā piem., vācu tauta teic:

„Īsa valoda — laba valoda.“

„Labs sakāmvārds galvā, ir kā zelta gabals makā.“

„Gudrs sakāmvārds ir kā labs draugs briesmu brīdī.“

Krievi par to pašu teic:

„Bez sakāmvārda neiztiksi.“

„Sakāmvārds ir visās lietās derīgs.“

„Neba katrs vārds jau ir sakāmvārds.“

„Pēc senām gudrībām dzīvo kā pēc grāmatas.“

„Vecs sakāmvārds par velti nerunā.“

„Sakāmvārds visur ir maizes devējs.“

III FOLKLORAS AUTORITĀTES UN ZINĀT- NIEKI PAR SAKĀMVĀRDIEM.

Par sakāmvārdu daudz ir domājuši gan rakstnieki, gan zinātnieki un filozofi, bet par visām lietām jau speciālie folkloras pētnieki.

Tā piem., rūpīgais krievu folklorists J. Sņēgirevs izteic par sakāmvārdu šādas vērā liekamas domas:

Āpcerot, ka par tautu un cilvēces pagātnes dzīvi un likteņiem vēsta dažādi auksti un mēmi pieminekļi, kā: akmeņi un marmora statujas, viņš aizrāda, ka bez tiem ir vēl citi tautu pagātnes pieminekļi un vēstnieki, kas apbalvoti ar dzīvu domu un siltām jūtām. Šie pieminekļi ir tautas tradīcijas vispār un to starpā arī — sakāmvārdi.

Viņi dzīvo „kā nemirstīgi tautas sirds un dvēseles pieminekļi, kas mantojuma ceļā pārraidās no vienas paaudzes uz otru.“

Sakāmvārdos runā „patī mūžīgā taisnība un negrozāmā patiesība, no kurām viena ar nelokāmu spēku rādīja cilvēkam, kas dzīvē vajadzīgs un darāms, bet otra atklāja viņam dzīves īstebību un patiesību.“

„Šos patiesības un taisnības baušļus, kas pārvērtušies par dzīves gudrību, cilvēce un tautas ir izkalušas kā sakāmvārdus, kas ietver sevī arī viņu likteņus.“*)

*) И. Снегиревъ. Русскія пословицы о притчи. Москва 1848 г. IX стр.

„Sakāmvārda pamats ir — gadu simteņiem ilgīe, no paaudzū paaudzēm mantotie piedzīvōjumi...

Viņš savieno praktisko prātu ar šī prāta augstāko spēku, saprātu (rāzum), tāpēc arī prāts vien bez saprašanas ir posts.“ *)

Tādas ir J. Sņēģireva domas par sakāmvārda svarīgākiem būtiskiem aspektiem.

Vēl atzīmēsīm dažu citu krievu folkloristu domas par sakāmvārdu..

V. Perogovskis: „Parunas un sakāvmārdi ir tikpat kā tautas atvērta grāmata, kuŗā katra paaudze ieraksta īsi un kodolīgi atmiņas par saviem vērojamiem darbiem, kā arī savas pieredzē gūtās patiesības, saskaņā ar tautas attīstību un viņas garu.“

Prof. A. S. Archangeļskis: „Sakāmvārds ir tautas gudrības auglis, un viņš skar dažādas dzīves sabiedriskās puses; tāpēc arī pati tauta par viņu tik cildenās domās...“

M. I. Jermakovs: „Sakāmvārdos izpaužas tautas gara lokanība, valodas spēks un, beidzot, dzīvē izstrādāta un izveidota praktiska filozofija. Sakāmvārds ir domu bagāts, stingrs un cēls; viņš netērē vārdus uz sīkiem atsevišķiem dzīves gadījumiem un izņēmumiem, bet sniedz derīgas pamācības un labumu katram un visiem, skārdams vispusīgi un visu cilvēku dzīvi.

*) Turpat. XV l. p.

Vācu lielākais sakāmvārdu kopotājs un krājējs Vanders savas lielās sakāmvārdu vārdnīcas priekšvārdā saka: „Valodu mēdz saukt par tautas sirdi, bet sakāmvārdus par dzīslām, kas asinis iznēsā pa visām miesas daļām, lai ar šo salīdzinājumu apzīmētu sakāmvārdu lielo nozīmi tautas dzīvē. Sakāmvārdu nozīmi un viņu vērtību ir atzinušas visas tautas un viņos laikos, kaut arī reizēm ir nākuši laikmeti, kur viņiem literātūrā pienācīgā uzmanība nav parādīta.“*)

Krievu ievērojamais sakāmvārdu kopotājs un pētnieks Dāļš (Даль) saka:

„Sakāmvārds ir — īsa līdzība... Tas ir atzinums, spriedums, pamācība, kas izteikta aplinkus un laista apgrozībā tautas valodas lējumā (izkalumā). Sakāmvārds — dzīvei pielietojams aplinks, visiem saprotams, visu atzīts un pieņemts...

Sakāmvārds nav sacerēts, bet radies zem apstākļu spiediena, kā neviļus sauciens, kā dvēseles kliegums; viņš ir vesela runa, ietverta vienā gabalā jeb lējumā, viens izsauciens. Sakāmvārdu krājums ir — tautas pieredzes visdziļākā un arī visaugstākā gudrība; tas ir tautas nopūtas un vaidi, tautas elsas un raudas, viņas prieki un līksme, bēdas un apmierinājums dzīvē izteiksmē; tas ir tautas prāta un tautas īpat-

*) K. F. W. Wander. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Erster Band. 1867. V lp.

nības zieds; tas ir tautas dzīves patiesība, (bet sakāmvārdu kopojums. P. B.), īpatnēja negrozāmu un neatceļamu likumu grāmata.

„Kam nesāp, tas nevaids;“ kas tautā nav noticis, kas tautas dzīvi nav skāris, kas viņas prātu nav ierosinājis, viņas sirdi kustinājis — tas sakāmvārdos nav atrodams“....

„No sakāmvārda neizvairīsies“, „Viņu nevar pārsūdzēt“, viņas spriedums nav atvairāms;... „arī par tavu godu ir sakāmvārds“, „arī par mūsu uzpūtību ir sakāmvārds“; bet: „ne katru sakāmvārdu visiem saka“.

Kas sakāmvārdu sacerējis — nevienam nav zināms, bet sakāmvārdu pašu visi zina, un visi viņam padodas. Tas ir vispārējs īpašums, tāpat kā paši prieki un bēdas, tā arī šī veselu paaudžu ciešanās izveidotā pieredzes gudrība, kas izskan kā tiesas spriedums.

Sacerēta gudrība tikai tad paliek par sakāmvārdu, kad tā gājusi apgrozībā tautā un vispār atzīta un piesavināta.“*)

Angļu filozofs Smails:

„Sakāmvārds ir tās filozofijas paraugs, kas sevī ietver daudzu paaudžu pieredzi un gudrību par to, kā labāki un sekmīgāki dzīvot pasaulē. Šīs gudrības tautā jau cirkulējušas ilgi pirms grā-

*) Влад. Даль. Пословицы русского народа. 1904 г. Том. I, XVI—XVII л. р.

matu izgatavošanas mākslas, un viņas bijušas arī pirmais tautas tīkumības kōdeks. Bez tam viņas izpaudies arī sava laika gars, bet par viņu dziļumu, spēku un noteiktību var vēl pārliecināties šo baltu dienu.“

Spāņu rakstnieks Servantes sakāmvārdus nosauc „par īsām sentencēm, kas secinātas no ilgiem piedzīvojumiem“.

Krievu rakstnieks un labais tautas dzīves un psīches pazinējs Gogolis saka, ka sakāmvārdos „redzama aprīnojama tautas gara pilnība, kas pratusi visu padarīt par savu ieroci: irōniju, izsmieklu, gleznainību, atjautu u. t. t.“

Tālāk viņš aizrāda, ka sakāmvārds nav vienkārša doma, bet ka tas ir zināmas lietas noslēgums un kopsavilkums“, tas ir tas, kas pēc notikuma un parādību „pārrūgšanas“ pāri palicis, kā dzidrs un galīgi nogatavojies garšīgs vīns vai cits kāds dzēriens.

Šīs folkloras darbinieku, domātāju un rakstnieku domas mums tāpēc no svara, ka viņi, daudz par šo problēmu domādami un gudrodami, atraduši un izteikuši būtiskas sakāmvārda iezīmes, vai arī nejaušos raksturojumos un sentencēs uztvēruši sakāmvārda īpatnējās svītras.

Šīs domas paplašina sakāmvārda vispusīgāku izpratni, ko nevar dot īss jēdziena formulējums vien.

IV SAKĀMVĀRDA APCERE MŪSU ZEMĒ UN LITERĀTŪRĀ.

Mūsu zemē un mūsu literātūrā par sakām-
vārdū ir jau diezgan daudz gudrots un prātots.
Skicēsīm šos prātojumus vēsturiskā kārtībā.

1. Juris Mancelis.

„Juris Mancelis bij pirmais, kas sāka piegriezt
vērību latviešu sakāmiem vārdiem. Vienīgajā to-
reizējā latviešu grāmatā „Enchiridionā“, kas bij
sarakstīta pavisam neveiklā, kroplīgā valodā, pro-
tams, viņš sakāmvārdus neatrada. Tos Mancelis
pamanīja dzīvajā tautas valodā, kuŗā viņam
nācās klausīties, pildot mācītāja pienākumus.

1) Manceļa interese par sakāmvār- diem.

Par sakāmiem vārdiem Mancelim bijusi se-
višķa interese, kā to liecina viņa tulkotie Zāla-
māna sakāmi vārdi un Zīrāka gudrības grāma-
ta. Kas viņu pamudinājis šīs bībeles daļas tulkot,
nav zināms. Domājams taču, ka ne saturs vien,
bet arī viņa izteiksmes forma. No Manceļa spre-
dīkiem mēs redzam, ka viņš labprāt savā ru-
nā lieto Zālamāna un Zīrāka sakāmus vārdus.
Bet reizē ar to redzam arī, ka viņš līdzās tiem
un neatkarīgi no tiem lieto — latviešu sakāmus
vārdus. Pie Zālamāna un Zīrāka sakāmiem vār-

diem asinātais skats un ievingrinātā dzirde viņam deva iespēju uztvert latviešu valodā analoģiskas vērtības: mūsu tautas sakāmus vārdus.

2) Mancelis ieved sakāmvārdu nosaukumu mūsu literātūrā.

Saklausījis sakāmvārdus mūsu valodā, Mancelis iemīlēja tos, uzņēma rakstu valodā, lietoja savos rakstos, sprediķos, tā uzglabādams labu tiesu no pazušanas vai arī kā lieciniekus tam, ka daudzi sakāmi vārdi, ko tagad allaž lietojam, bijuši pazīstami arī toreiz un taisni tādā pat formā, kas norāda arī uz sakāmo vārdu lielu formas stabilitāti, piem., „Kāds darbs, tāda alga“ (Post. I. 453.),

„Āklais aklam ceļu nevar rādīt, abi divi krīt bedrē“ (Post. I. 333.),

„Viens otru ēdas kā zivis ūdenī“ (Post. II. 116.) u. c.

Mancelis ir pirmais, kas latviešu rakstos apzīmē sakāmus vārdus ar viņu īpatnējo nosaukumu: „sakāms vārds“, tā ienesdams šo terminu latviešu rakstu valodā un literātūrā. Savos pirmajos rakstos („Phraseologia Lettica“ 1638.) viņš gan tiem pieliek klāt latīņu nosaukumu: proverb. Tāpat viņš to dara arī sprediķu grāmatā, bet reizē ar to lieto arī latviešu nosaukumu. Piem., „Kāds darbs, tāda alga — gir sakāms vārds“ (Post. I. 453.).

„Nabagam būs allaž mālus mīt, bagātais dodas pa mīkstu zāli iet — gir sakāms vārds“ (Post. II. 136).

— „Sakāms vārds gir: Āsa rīkste dara rāmus bērņus“ (Post. III. 148.).

Ka Mancelis atradis līdzību starp bībeles un mūsu sakāmiem vārdiem, liecina kāds piemērs viņa Sprediķu grāmatas III. daļā, kur lasām šādu vietu: „Dieva dēls no jums to sakāmu vārdu sacījis: Jūs odas kāstāt un meža zirgus aprijāt“ (Post. III. 128.).

3) Mancelļa domas par sakāmvārdu dabu.

a) Sakāmvārdu būtības uztvere. Mancelis nekur nekādu interpretāciju par sakāmu vārdu būtību nav atstājis. Bet no tā, kā viņš pats izturas pret sakāmiem vārdiem un kādos gadījumos tos lieto, varam vērot viņa pieeju sakāmvārda būtībai. Tā kādā vietā Mancelis raksta: „Redz, nu runā tu skaidre un ne saki ne kādu sakāmu vārdu.“ (Post. I. 472.).

Tā tad, par sakāmu vārdu Mancelis sauc teicienu, kas izsaka kādu domu vai patiesību netiešā veidā, aplinkus, ar līdzību.

Atkarībā no tā, kā Mancelis ar sakāmu vārdu izsaka kādu domu vai patiesību, redzam, ka viņš izšķir trīs sakāmu vārdu grupas:

b) Pirmais nošķirojums ir nofeicošie, t. i. tādi, kas nosaka kādu patiesību kā ne-

apšaubāmu, neapgāžamu, kā katēgorisku imperātīvu. Piem.,

„Mīlīga sieva iepriecina vīru un dara tam līgsmu dzīvošanu; bet ļauna asaka allaž dūmus kvēpina.“ (Post. I. 84.);

„Ikkatrs gan zina, kā viņam savā sētā klājas.“ (Post. I. 148.);

„Ikkatrai dienai savas pašas bēdas ir.“ (Post. I. 48.), u. c.

c) Pie otrā nošķirojuma pieder kritizējošie jeb vērtējošie sakāmi vārdi, piem.:

„Kā tu vienu mazu suni jaucē un audzini, tāds viņš paliek arī vecumā.“ (Post. I. 131.);

„Kāds darbs, tāda alga.“ (Post. I. 238.);

„Ikkatrai sēklai sava daba ir: kāda tā sēkla, tāds tas auglis.“ (Post. I. 248.), u. c.

d) Trešo nošķirojumu iztāisa didaktiskie sakāmi vārdi, piem.:

„Ne jem to, ko tu ne esi licis.“ (Post. I. 95.);

„Ēd un dzer tā, kā cilvēks.“ (Turpat, 285.);

„Neturi aizkurtušas ausis, kā rubens rudenī.“ (Turpat, II. 68.);

„Kā tā sirds gir, tā būs mutei arīdzan būt.“ (Turpat, 368.), u. c.

e) Pie ceturrtās grupas pieskaitāmi satiriskie, sarkastiskie sakāmi vārdi, piem.:

„Daž liekās tik gudris esots, ka viņš no lie-

las gudrības dzirdētu, kad vēzis šķauda.“ (Post. I. 93.);

„Dzīvo vīrs ar sievu kā suns un kaķis.“ (Turpat, 145.);

„Daža māte no saviems bērniems bēg niknāke ne kā kuņa savus kucēnus atstā.“ (Turpat, 148.);

„Ne uzpūties kā krupis.“ (Turpat, 176.);

„Cepts cālis tev mutē ne ieskries.“ (Turpat, 281.);

„Pieēdas kā kāda zoss līdz kaklam.“ (Turpat, II. 21.), u .c.

4) Sakāmvārdu forma.

Kā jau minējām, Mancelis sakāmus vārdus saklausījis latviešu sarunas valodā. Bet ir vēl otrs avots, kur viņš tos pamanījis: tautas dziesmas. Tā, piem., savā grāmatā „Phraseologia Letticia“ viņš atzīmē šādu sakāmvārdu:

„Kuŗš putnis agre cēlās,
agre slauka degunting.“

Iekavās viņš piesprauž paskaidrojumu vācu valodā: „Ir sakāmvārdveidīga dziesma pie zemniekiem.“ (Sk. VI. sarunu.).

Līdz ar to ir skārts sakāmu vārdu formas jautājums, un Mancelis pazīst latviešu sakāmvārdus divējādā veidā: prōzā un dzejā, resp. rītmā.“*)

*) Šis fragments par Manceli ņemts no brāļa Antona Birkerta literātūrvēsturiskās grāmatas (manuskriptā) „Latviešu sakāmvārdi un parunas“.

2. Vecais Stenders.

1761. g. viņš laiž klajā savu latviešu valodas gramatiku „Lettsche Grammatik“, kurā starp citu ievieto ap 200 sakāmvārdu ar attiecīgu ievadu.

Šis, kaut arī vācu valodā rakstītais, priekšvārds ir pirmais zinātniskais apcerējums mūsu zemē par sakāmvārdiem vispār un par latviešu sakāmvārdiem sevišķi. Vecais Stenders tur raksta:

„Ne visi izšķir īstos sakāmos vārdus no vienkāršiem morāles teikumiem. Es pieskaitu pie sakāmvārdiem tikai tos, ko izrunā katrā gadījumā ar vienreiz pieņemtiem un nepārgrozītiem vārdiem, kam ir īpaša jēga. Viņi saprotami lielāko tiesu caur ieradumu, un viņus nevar katrā laikā uztvert pēc vārdiem.“

„Pēc šī norobežojuma es ķēros pie sakāmvārdu izvēles. Kā daži to starpā ir drusku netīri, man neviens neieskatīs par grēku. Viņi atrodas starp citiem tikai tamdēļ, lai mēs mācītos zemnieku pazīt. Vienkārša ļaunuma zināšana nekait godīgumam.“

No šī rakstiņa redzam:

1. Stenders mēģina šķirot sakāmvārdus no morāles teikumiem.
2. Viņš sniedz sakāmvārdu jēdzienu un definīciju.
3. Viņš aizrāda, kā sakāmvārdi saprotami un izskaidrojami.

4. Aizrāda, ka tautā ir ētiski nevainojami un arī nerātni sakāmvārdi.

5. Paskaidro, kā jāsaprot un kā jāiztulko vai jāvērtē nerātnie sakāmvārdi.

Par latviešu sakāmvārdiem vispār Stenders atsaucas ļoti atzinīgi. Minētās gramatikas § 214. viņš saka:

„Latvieši ir bagāti ar sakāmvārdiem un mīklām. Ar pirmajiem gan ir jāiepazīstas, jo ikdienas dzīvē viņi tiek daudz zināti, izrāda latviešu ģeniju un domu veidu, ko var redzēt no sakāmvārdos valdošā, lakoniskā stila un viņu sevišķi svarīgās nozīmes..“

3. K. C. Elverfelds.

1804. g. iznāk viņa „Līgsmības grāmata“. Tur autors sniedz dažas pamācības, kā latviešiem kopt un veicināt sabiedrisko dzīvi, kā lietderīgi pavadīt brīvo laiku. Šo nolūku sekmēšanai viņš savā grāmatā sniedz daudz derīgas lasāmas vietas, ietilpinot tur arī mūsu sakāmvārdus un parunas.

Sakāmvārdiem viņš piesprauž arī zinātniska rakstura paskaidrojumus, kam būtiska nozīme. Viņš raksta:

„Sakāmvārdi, kā jau paši zīniet, itin īsi labas, daudz piemināmas mācības dod no tā, kā pasaulē daudzkārt mēdz iet; un pēc kuņģam vai no kā būs sargāties jeb ko darīt, ar vārdu, jo

gudram būt. Gudri ļaudis, to pasauli un to cilvēku darbus vērā likdami, un no tā, ko tie redzējuši, kā mēdz pasaulē un starp cilvēkiem iet, paši mācības ņēmušies, šīs mācības jau sen vecos laikos, īsos, lēti paturamos vārdos izsacījuši: un tādi īsi, bet mācību pilni vārdi, ko nu jau visa pasaule, tai valodā runādama, zin un valko, top sakāmi vārdi saukti. Gudru ļaužu vērā likšana arī vēl mūsu laikos dažas īsas mācības sadomā, kas gan mūsu bērnu bērniem arīdzan par sakāmiem vārdiem paliks.“ („Līgsmības grāmata“ 37. lp.).

Šinī fragmētā sastopam:

a) Sakāmvārda jēdziena elementus:

1. Sakāmvārdi ir īsi, mācību pilni teicieni, kas sniedz labas un daudz piemināmas pamācības.

2. Viņi sniedz arī atziņas par to, kā pasaulē mēdz iet.

3. Viņi sniedz mācības, ko dzīvē nedarīt, no kā sargāties; tāpat aizrādījumus, ko darīt.

4. Sakāmvārdi māca cilvēku dzīvē gudram būt.

5. Sakāmvārdi savas mācības un gudrības ietver īsos, bet lēti paturāmos vārdos.

6. Sakāmvārdu pamācības pilnos teicienos zin visa tauta.

b) Par sakāmvārdu celšanos izteiktas šādas domas:

1. Sakāmvārdus veidojuši gudri ļaudis no tautas.

2. Šie gudrie ļaudis savus slēdzienus, dzīves gudrības un ētikas principus ir veidojuši no rūpīga pieredzes materiāla.

3. Galvenais pieredzes materiāls gudrību veidotājiem ir bijis pats cilvēks, cilvēka dzīve un pasaule.

4. Sakāmvārdi ir veci, senāk cēlušies, bet viņi rodas arī vēl tagad.

4. J. G. Kōls.

Kōls ir kāds vācu ceļotājs, kas 1841. gadā apceļojis mūsu zemi. Viņš vērojis un pētījis arī mūsu tautas raksturu, iedziļinājies mūsu garīgā kultūrā un, starp citu, raksta arī par mūsu sakāmvārdiem.

Vispirms viņš sniedz sakāmvārdu definīciju:

„Katrā tautā atrod zināmus par vispār lietojamiem palikušus teicienus, kuŗi ietver zināmas vispārējas patiesības, dzīves gudrības likumus, novērojumus par cilvēkiem un apstākļiem, reiz par visām reizēm noteiktus un izveidotus, kas iet no mutes mutē un tamdēļ tiek saukti par sakāmiem vārdiem.“

Tā tad: pēc Kōla domām sakāmvārda galvenās iezīmes ir šādas:

1. Sakāmvārdi ir tautā vispār lietojami teicieni.

2. Šie teicieni ietver vispārējas patiesības, gudrības likumus un novērojumus par cilvēkiem un dzīvi.

3. Šie teicieni ir jau gatavi izkalti un izveidoti sacījumi.

4. Tādā gatavā izkaltā un noapaļotā veidā tie iet tautā no mutes mutē.

Tālāk savā rakstā Kōls vēl turpina savus prātojumus par sakāmvārdu un sniedz dažas viņa vērā lilekamas un raksturīgas īpatnības:

5. Sakāmvārdi ir īsi, kodolīgi, atjautīgi, gleznaini un veikli izveidoti teicieni.

6. Šo īpašību pēc sakāmvārdi var tautā turēties gadu simteņiem ilgi.

7. Sakāmvārdi izpauž tautas garu un viņas īpatnības; viņi raksturo visu tautu un viņas dzīvi.

8. Jo ilgāki tauta paliek prom no skolu kultūras, jo ilgāk uzglabājas šīs tautas dziļākās īpatnības un arī sakāmvārdu bagātības.

Latviešus Kōls ierindo garīgi bagātu, atjautīgu, asprātīgu un dzejisku tautu pulkā. Viņš raksta:

„Ir tautas, kuŗas tik vienkāršas un tik dzejiskas, gudras un asprātīgas turklāt, ka runā gandrīz vienmēr dzejiskās atbildēs un zīmīgos sakāmvārdos. Pie viņām pieder arī latvieši, kuŗu sakāmvārdu krājums tik bagāts kā reti kādai citai valodai.“

Un šī gara bagātība latviešiem ir, neskatoties uz to, ka „latvieši nav ne valsts vīri, ne likumdevēji, tirgoņi, kuģinieki, zinātnieki un mākslinie-

ki“ (t. i. 1841. g. P. B.), bet gan zirgu gani, vēr-
pējas, aitu ganes, zosu gani, mežsargi, medību
puīši, arāji, kūlēji.“ Bet viņi „arī savos mazajos
apstākļos visur atspoguļo vislielākās patie-
sības un likumus.“ (II, 110. lpp.)

Tādas ir Kōla domas par sakāmvārdiem vispār,
par latviešu sakāmvārdiem un par latvju tautas
ģāru, šo sakāmvārdu avotu.

5. Jūlijs Altmanis.

Šis ir kāds otrs svešnieks, kas pētījis mūsu ze-
mi, mūsu apstākļus, mūsu tautas raksturu un
garīgo kultūru. Altmanis kā fanatisks folklorists
ir lielu vērību piegriezis mūsu tautas ģāra man-
tām un sevišķi sakāmvārdiem. Arī pats viņš ir
ņēmis vākt mūsu mīklas un sakāmvārdus. Sa-
kāmvārdu vien viņš savācis un publicējis 1854. g.
pāri par 2000 un tāpēc jāieskata par vienu no
ievērojamākiem mūsu sakāmvārdu vācējiem. Ti-
kai, diemžēl, viņš tos nav sniedzis oriģinālā, bet
gan vācu tulkojumā.

Bez veiktā vākšanas darba viņš arī izteicis sa-
vus ieskatus par sakāmvārdiem vispār un par
mūsu sakāmvārdiem sevišķi. Šim brīžam mums
no svara ņāisni šie viņa ieskatā.

Viņa domu svarīgākās atziņas ir šādas:

1. Sakāmvārdi ir visām tautām.
2. Sakāmvārdi daudzām tautām ir diezgan lī-
dzīgi.

3. Sakāmvārdi tagadējām Eirapas tautām pārnākuši arī no senlaiku klasiskajām un vidus laiku orientālajām tautām.

4. Bet lielam sakāmvārdu skaitam tomēr ir nenoliedzamas īpatnēji nacionālas iezīmes un īpašības.

5. Sakāmvārdiem ir zaļoksnīgs jaukums, ko var saukt par īsti dzejisku.

6. Sakāmvārdu dzejiskais tērps un izteiksme katrai tautai ir sevišķs un īpatnējs.

7. Labi aplūkojot, dzejisko daļumu atrodam pat visvienkāršākā sakāmvārdā.

8. Stīla ziņā sakāmvārdi katrai tautai ir oriģināli, savdabīgi.

9. Sakāmvārdi ir gan atjautīgi un spraiģi, gan patiesi un poētiski.

10. Katras tautas sakāmvārdi ir grūti pārfulkojami citās valodās.

6. Bernh. Dīriķis.

1860. g. iznāk Bernh. Dīriķa „Latviešu rakstniecība“ (Rīgā, Ernsta Plates izdevumā.)

Pēc īsa ievada savu latviešu literatūras vēsturi viņš sāk ar nodaļu par — parunām, t. i. sakāmvārdiem, jo viņš abus šos jēdzienus identificē, resp. sakāmvārdus apzīmē arī par parunām.

Minētā nodaļā viņš sniedz šādu sakāmvārdu definējumu:

„1. Parunas. Parunas (sakāmi vārdi), no gudra vīra sacītiem vārdiem (runām) cēlušās, var īsos vārdos daudz sacīt, top tāpēc dēļ valodas apapaļošanas un izgreznošanas bieži runās jauktas un ir tā brūķejamas no tēvu tēviem uz mums pārnākušas. Bez tam atronas viņās daudz gudrības un dažs labs padoms.“

Kādi tad pēc Bernh. Dīriķa domām ir sakāmvārda jēdziena svarīgākie elementi? Tie ir šādi:

1. Sakāmvārdā atrodas „daudz gudrības un dažs labs padoms“.

2. Sakāmvārdi cēlušies no gudru vīru sacītiem vārdiem.

3. Formas ziņā sakāmvārdi ir lakoniski un koncentrēti, kas „var īsos vārdos daudz sacīt“.

4. Bez gudrības ietvēruma sakāmvārdi vēl ir valodas košums un daiļums, kas top lietoti „dēļ valodas noapaļošanas un izgreznošanas“.

5. Sakāmvārdus tauta bieži lieto savā valodā, un tāpēc tie uzglabājas no paaudzes uz paaudzi.

6. Sakāmvārds, tā tad, ir — daiļā, īsā' noapaļotā valodā ietērpta tautas gudrība un tautas labi padomi.

Savā īsajā formulējumā Bernh. Dīriķis sakāmvārda būtību ir izsacījis diezgan pilnīgi.

Kā illūstāciju savam sakāmvārdu formulējumam viņš arī sniedz 40 sakāmvārdus, tikai neminēdams, vai viņš pats tos savācis, vai ņēmis jau no citu savāktiem krājumiem. Bet tas mums arī šē nav no svara. Mūs interesē sakāmvārda būtības interpretācija, resp. sakāmvārda filozofiskais aspekts.

7. Kažoku Dāvis.

Daudz nopietnāku un vispusīgāku teorētisku jeb zinātnisku vērību sakāmvārdiem ir piegriezis viens no tautiskā atmodas laikmeta latviešu kultūras darbiniekiem, Kažoku Dāvis, šim nolūkam speciāli ziedotā rakstā „Parunas jeb sakāmi vārdi“ (Krogzemju Mikus izdotā „Paidagoģiskā gada grāmatā“ 1876. gadā).

Tas ir plašākais un nopietnākais raksts, kas tanī laikā par šo tematu ir rakstīts. Ātzmēsīm šī interesantā un satura ziņā bagātā raksta galvenās domas.

Kažoku Dāvis augšā minētajā rakstā runā par šādiem sakāmvārdu jautājumiem un aspektiem:

1. Tā laika latviešu intelliģences un plašākas publikas attiecības pret sakāmu vārdu.
2. Kas ir sakāmvārds pēc savas būtības, resp. sakāmvārda jēdziens.
3. Vai cittautu sakāmvārdiem līdzīgie latviešu sakāmvārdi ir aizņēmti?
4. Kā sakāmvārdi cēlušies?

5. Kāds ir sakāmvārdu saturs?
6. Sakāmvārda funkcijas jeb uzdevumi.
7. Sakāmvārda vērtība un nozīme.
8. Sakāmvārda stils un mākslinieciskie aspekti.

Minētā raksta ievadā autors aizrāda uz tautas tradīciju lielo nozīmi. Runā viņš arī par to, kas pie tautas tradīcijām pieder, un aicina tās cienā un godā turēt.

Runājot par tā laika latviešu inteliģences attiecībām pret sakāmo vārdu, viņš pārmet viņas lielo nevērību pret sakāmvārdu un parunām, kaut gan citām tautas gara mantām, kā: tautas dziesmām, teikām un pasakām tā piegriež diezgan daudz vērības. Viņš saka: „Tautas parunas (jāpiezīmē, ka Kažoku Dāvis sakāmvārda vietā gandrīz vienmēr lieto vārdu paruna) vienmēr vēl apkārt staigā kā ubadzes, kādi reti vien rakstnieki ir viņām, kā no žēlastības, ierādījuši vietīņu šavos rakstos, viņām, kam pieklājas brūtes kaktā sēdēt.“

Te vēl varētu piezīmēt, ka šī nevērība pret sakāmvārdiem un parunām latviešu gara darbiniekos ir vēl turpinājusies diezgan ilgi pēc šī Kažoku Dāva raksta.

Piegriezdamies sakāmvārda būtībai un jēdzienam, viņš raksta:

„Kas ir sakāms vārds jeb paruna? Šo jēdzienu jau daudz mācīti vīri ir mēģinājuši izskaidrot, bet „kas daudz galvas vienā cepurē sabāzīs“ —

gandrīz katrs viņu izskaidro savādi. Jānis Āgri-
kola teic: „mūsu senči ir saņēmuši cilvēka dzīvi
īsos slēgumos, it kā īsos likumos; tie (slēgumi)
ir sakāmi vārdi“. Melchiors Kirrhofers spriež:
„Visām tautām ir īsi dziļdomīgi teicieni, kas
daudzu mutēs atskan. Tie ir gudrība uz ielām,
tautas skola un mute, pastāvīgi piedzīvojumi,
cilvēka saprašanas spieģelis, nemītīgs praviets.
Viņu vispārība un vecums pierādās caur pielikumiem:
„Teic jau, dažkārt dzird, vectēvi teic,
veci ļaudis runā, u. t. j. pr.“ Citi atkal citādi
spriež. Arī tautas pašas māca, kas parunas esot.
Vācieši teic: sakāms vārds ir patiesss vārds.
Krievs saka: katrs vārds nav sakāms vārds, tuk-
ša runa nav paruna.

Caur caurim ņemot iznāk: paruna ir īss dziļ-
domīgs patiesīgs izteikums, kas no daudziem vie-
nā un tai pašā ziņā tiek daudzīnāts. Bet ne
katrs īss dziļdomīgs izteikums jau ir paruna,
tādēļ ka ir dziļdomīgs un patiesīgs, nē, tik tad
viņš tiek uzņemts parunu starpā, kad viņš ir
tautai „pa lūpai“, t. i. tautiskā garā sastādīts.
Bet kas viņas ir taisījis tautai pa lūpai? B. Dī-
riķa k. teic: „Parunas, no gudra vīra sacītiem
vārdiem cēlušās, var īsos vārdos daudz sacīt“.
Jā, zināms, tās nav muļķa smadzeņu izperējums,
bet tās arī nav kāda gudrenieka studier-kambarī
dzimušas, vismazāk istājās tautas parunas nē, —
tās ir tādas pašas lauku puķes, kā mūsu tautas
dziesmas — tauta ir viņas dzemdējusi, tautas
dzīve viņas lolojusi un audzinājusi, tautas sa-

dzīve ir viņu darba lauks, kurā savi spēki tautai par labu jālieto.“

Tālāk autors aplūko jautājumu, vai cittautu sakāmvārdiem līdzīgi latviešu sakāmvārdi ir aizņemti, un izsaka domas, ka līdzīgi sakāmvārdi vairākām tautām varēja rasties pilnīgi patstāvīgi tāpēc, ka dažādām tautām viņu dabas pamatīpašības tomēr ir vispārcilvēciskas un tāpēc diezgan vienādas. „Latvietis ir tāds pats cilvēks, kā krievs vai vācietis.“

Vienādās vispārcilvēciskās īpašības dažādām tautām lika rasties arī vienādiem sakāmvārdiem un parunām.

Jautājumā par sakāmvārdu celšanos autors aizrāda, ka „parunas aug tautā“, bet tautai, sevišķi mūsu tautai „ir daudz dzīvības un aplūcības (novērošanas spējas, P. B.).“

Tautas gudrība, viņas dzīvības spēja un labā novērošana bij tie spēki, kas lika sakāmvārdiem rasties. Kažoku Dāvis aplūko arī dažus konkrētus gadījumus, kā viens otrs sakāmvārds varēja rasties.

Sakāmvārdus radot tauta tiem piešķīrusi arī ievērojamu formu, kas pēc autora domām ir bagāta salīdzinājumiem, personifikācijām, aprakstiem, pretstatiem, izzobojumiem un vārdu rotāļām.

Par sakāmvārda saturu autors raksta:

„Par parunu saturu tik daudz var teikt: viņas spriež par visām sadzīves lietām, par pienākumiem un nespējniecībām, visādiem stāvokļiem,

prātojumiem un gudrojumiem... Viņas spriež par visu, bet tiept nevienam neuztiek savas gudrības; paklausī tu viņu mācībai, ir labi; netiek tev klausīt — viņas arī ir ar mieru; tik pēc izdarītas ģeķības viņas tev būs tik pat skarbas izzobotājas, kā agrāk bij labas padomnieces. Viņas ir taisnas tiesneses, jo viņu priekšā ir visi līdzīgi, tāpat kā likumu priekšā.

Bet kādi ir sakāmvārda uzdevumi? Sakarā ar šo jautājumu Kažoku Dāvis atspēko Bernh. Dīriķa domas, ka parunas „top dēļ valodas apapaļošanas un izgreznošanas bieži runās jauktas un ir tā brūķejamas no tēvu tēviem uz mums pārnākušas. Bez tam atronas viņās daudz gudrības un dažs labs padoms“.

Šīs domas atspēkojot un papildinot, Kažoku Dāvis saka:

„Tā redzams pēc Dīriķa k. domām viņu pienākums ir valodu rotāt; gudrību un padomu dod viņas tik tam, kas krietni meklē. Man šāds skats uz parunām liekas par šauru. Viņas ir vaiņāk padomnieces, nekā valodas pušķotājas, spieķis un ierocis, nekā valodas apdreijātājas... Tautas parunas ir spieķis, pie kuŗa klupdamais pieturas, kritušais paceļās, ar kuŗu aklais satausta ceļu un katrs labāk atgāinās no krančiem un dukšiem, nekā ar resno sera bomi jeb gaŗo aŗiņu mietu.“

Tā tad galveno sakāmvārdu uzdevumu minētā raksta autors redz, būt par vadoni cilvēka dzīves

gaitās. Vēl noteiktāki to apstiprina un izteic sekošās vietas minētā rakstā:

„Bet dzīvē viņas no gluži liela svara, viņas pie visa ņem dalību — tādēļ viņu gudrības avoti ir piedzīvojumi...“

„Dažam šaubītājam (viņas, P. B.) ir rādījušas īsto laimes un patiesības ceļu vieglāki, nekā asīm mērojamie pierādījumi un verstēm mērojamie puškotie teikumi.“

„Jā, sakāmi vārdi ir īsta tautas dzīves gudrības grāmata, bet ne katrs prot viņā lasīt.“

Sakāmvārdu nozīme.

Sakāmvārdu nozīme jau lielā mērā tika redzama no atzīmētajiem minētā raksta citātiem.

Galvenā sakāmvārdu nozīme ir tā, ka viņi ir cilvēka ceļveži dzīves gaitās. Tā sakāmvārdu vispārējā nozīme.

Ēt viņiem bez tam ir vēl daudzpusīga speciāla jeb īpatnēja nozīme.

Sakāmvārdi ir kā izkaltas tautas loģikas formulas, kas cilvēkam allaž palīdz viņa domu cīņās.

„Darunas, īstā brīdī teiktas, ir izšķirušas daudz ķildu, ko gaŗās runas nevarēja izšķirt“. tā zīmīgi šo domu apstiprina raksta autors.

Bez tam viņš vēl aizrāda uz sakāmvārdu vēsturisko, valodniecisko, paidagoģisko un dažām citām nozīmēm un vērtības aspektiem, sevišķi uzsvērdams paidagoģisko.

Tādas ir svarīgākās domas un slēdzieni, ko Kažoku Dāvis izteic minētajā rakstā. Šis raksts bija ne tikai labākais un pamatīgākais, kādž līdz tam bija uzrakstīts par sakāmvārdiem un parunām, bet arī vēl šodien, pēc dažiem gadu desmitiem, tas jāatzīst par sevišķi vērtīgu ar to, ka pasvītro tautas dzīves gudrību sakāmvārdos.

8. Kāds anōnims autors par sakāmvārdiem.

Mūsu literātūrā par sakāmvārdiem un parunām vēl vērā liekams kāds anōnima autora raksts laikrakstā „Balss“ 1883. g. Nr. 52.:

„Ātjauta, joki un zobgali Latviešu parunās“, kurā autors sniedz vairāk nekā virsraksts sola:

„Parunās sakrājušies tautas dzīves-gudrība un mācības. Viņas ļoti bagātas pamācībām, padomiem, atgādinājumiem un uzmodinājumiem.

Gudrības mācības un padomi tērpti kodolīgos, svarīgos un atjautīgos izteicienos vai pārsteidzošos salīdzinājumos, līdzībās un jokos.

Parunās atrodam visādus dzīves apstākļus un būšanas ievērotus: uz visām pusēm un visādā ziņā viņām bagātīgs saturs. Tomēr nekādā ziņā tās nav tik ievērojamas, ne uz vienu citu pusi tās tā nav attīstījušās un griezušas savu apbrīnojamo atjautu, kā kad viņas kādu netikumu vai nepareizību ņem uz zobiem; bez žēlastības atklāj un izzobo visādus vājumus un skaidri,

noteikti un droši pasaka, kā tiešām ir un kā būt vajadzēja.

Sadzīvē un satiksmē īsām, atjautīgām parunām izdodas nobeigt garas ķildas; dažs ietiepīgs vai neattapīgs tiek pārliecināts un vests pie prāta un pareizas lietas ieskats; dažam lielīgajam, kas nemitoši plātās un lielās, ar īsu, bet derīgu parunu aizbāž muti un ierāda tam pienācīgas robežas; dažam sliņķim, kas gaŗiem pārfariem nebij labojams, izzobojoša paruna bij kā pieši kūtram zirgam u. t. pr.

Parunām it īpaši caur to liela vara un svars, ka katrs sajūt viņās izteikto patiesību un nojēdz, ka viņu dzīves gudrība sniedzas pāri par ikdienišķām ļaužu valodām un spriedumiem. Vainīgajam grūti pret viņām attaisnoties vai pretoties.

Smalkām, asām joku rīkstēm viņas šausť muļķības, netikumus, palaidnības, kaislības un nepareizības.

Katrs dara tāpēc prātīgi, ja ar šo senču dzīves gudrību iepazīstas tuvāk, ievēro viņu derīgo mācību un kaut arī pārmācīts vai sāpināts, smaida līdz, neievērodams to, kad arī āda vēl sūrkstētu.

Bet kāpēc lielo daļu parunās joki, zobojoši salīdzinājumi ņemti no līdzekļiem, ar kuriem grīb labot vai arī mācības padarīt vieglāk un labāk paturamas?

Atjauta un jocība ir īpaši mūsu tautas savādība. Tautas smalkjūtība zinājusť uzķert dziļā-

ko dvēseles noslēpumu un neapgāžamo psiholoģisko patiesību. Joki un zobgali, īstā brīdī ar pareizo mēru un smalkjūtību lietāti, ir sekmīgākie paidagōģiskie līdzekļi, ar ko kūtros pamudināt, iegainos uztramdīt, netiklos, labot, pakļīdušos atgriezt un netikumus izdeldēt.

Parunām tas jo labi izdodas tāpēc, ka viņu loģikai nav ko pretoties un viņās tā joku, kā nopietnības ziņā ievērots pareizais mērs. Viss, kas pārāk par šo mēru, ir no ļauna. Pret viņu salīdzinājumiem, apķērību, asprātību, apdomu un daudzpusību ik katrs gandrīz sajūtas, kā nepieredzējis bērns pret piedzīvojušu vīru.

Tautas vidū cēlušās, parunas ir tautas gudrība, tautas jaunās paaudzes audzināšanas padomi un līdzekļi, un tautas vidū viņas arī jo vairāk un vissekmīgāki lietā.

Parunas ir tautas tikumības mācība, ko tā vislabāk saprot un zina un kas tai vienmēr pie rokas. Viņu pamācības un padomi cēlušies no tautas sirds un tāpēc viņu atgādinājumi tautiešiem iet pie sirds, kā reti kādas citas pamācības.

Parunās parādas arī tautas loģika, ko tautas skolotājiem, mācītājiem un tiesnešiem un visiem tiem vajaga ļaši pazīt un mācēt lietāt, kam jāstrādā pie tautas garīgas attīstības. Slavenie citu tautu vīri, piem., Lutērs pie vāciem, panāca varenos iespaidus pie tautas caur to, ka tie runās un rakstos prata izlietāt tautai īpašos domu gā-

jienu, viņai mīļiem un apķeramiem jēdzieniem, līdzībām vai kodolīgiem izteicieniem ieskaidrot savas domas, mācības un pārliecību. Cītu tautu garā pasniegtas pamācības, lai viņas būtu diezīn cik augstas un teicamaš, mazāk ķeŗas vai atrod gluži neauglīgu zemi.“

Vispārējie slēdzieni no anōnīmā autora raksta par sakāmvādiem ir šādi:

1. Sakāmvārds ir tautas dzīves, gudrība un mācība.

2. Sakāmvārdiem ir liela un vispusīga tautas dzīves aptvere. („Parunās atrodam visādus dzīves apstākļus un būšanas ievērotus.“).

3. Sakāmvārdos liela domu koncentrācija (tie „kodolīgi“).

4. Sakāmvārdiem neatvairāma loģika („viņu loģikai nav ko pretoties“).

5. Sakāmvārdu loģiku autors sauc par tautas loģiku.

6. Sakāmvārdiem ir pareizi cilvēku darbības kritēriji un liels domu takts. („Nopietnības ziņā te ievērots pareizais mērs.“)

7. Sakāmvārdos ir koncentrēti un izteikti arī tautas ētikas principi.

8. Sakāmvārds sniedz arī drošus, ētikas padomus un vadošus imperātīvus. („Noteikti un droši pasaka, ka tiešām ir un kā būt vajadzēja.“).

9. Sakāmvārdi tāpēc labs audzināšanas līdzeklis tiklab bērniem kā pieaugušiem.

9. V. Plūdonis.

Pēc augšā minētā raksta „Balsī“ 1883. gadā, gandrīz līdz pašam pēdējam laikam maz kas plašāks un vērības cienīgs par sakāmvārda būtību mūsu literātūrā ir parādījies. Sakāmvārds un paruna, tāpat kā Kažoku Dāva laikā, ir bijuši bārēnīši visus, apmēram 50, gadus.

Sakāmvārdu un parunu vākšana lēnām gan turpinājusies, viņu zinātniskā apstrādāšana ļoti maz, bet filozofiskā vēl mazāk. Te tomēr minēsim kādus vārdus arī par to pašu mazumu, kas par to laiku ir ticis darīts.

K. Milenbachs „Austrumā“ 1899. g. Nr. 1. raksta: „Par latviešu parunām“. Sakāmvārdus viņš šinī savā rakstā pavišam neskar.

V. Plūdonis savā „Latvju literatūras vēsturē“ I. d., kas iznāk 1908. g., pie sakāmvārdiem jau pakavējas daudz nopietnāki. Viņš sniedz arī noteiktākus jēdzienus par sakāmvārdu un parunu un pilnīgi noteikti abas šīs mazās folkloras vienības vienu no otras nošķir.

Par sakāmvārdu un parunu jēdzienu viņš raksta:

„Sakāmvārdi un parunas ir īsi, kodoļīgi izteicieni, kuŗi nopietnā vai zobgalīgā kārtā izsaka kādu dzīves gudrību vai graiza kādu sadzīves vājību.

Tie ir tie paši „domu graudi“, „prātulas“ jeb „epigrammas“, kuŗas tik bieži šimbrīžam sastopam modernajā rakstniecībā.

Sakāmvārds satura ziņā ir plašāks, dziļāks nekā paruna. Viņš ietver pilnīgi noapaļotas domas, noslēgtu spriedumu, nobriedušu kodolu.

Turpretim paruna ir vienkāršs aplinkus izteiciens, vienkārša pārnesta frāze.

Tomēr bieži starpība starp sakāmvārdu un parunu grūti nosakāma.

Viņi stāv savā starpā tik tuvu, ka vajadzīgs pielikt tikai teikumam niecīgu vārdu, un no parunas iznāk sakāms vārds.

Piem., „Viņš griež savu parādu uz cita birkas — ir paruna; turpretim: „Uz cita birkas savu parādu griezt viegli — ir sakāms vārds.“

Bez tam viņš vēl norāda uz latviešu sakāmvārdu radniecību ar citu tautu sakāmvārdiem, runā par sakāmvārdu izcelšanos, par viņu dažādajiem aspektiem un līdz ar to arī par sakāmvārdu grupām, piem., par mītoloģiskiem, vēsturiskiem, sadzīves sakāmvārdiem un ar par — filozofiskiem.

„Pie filozofiskiem sakāmvārdiem pieskaitāmi tādi, kuŗos tauta izteikusi savus uzskatus par dažādiem dziļdomīgiem dzīves jautājumiem, piem.: par bērnu audzināšanu, par dzīvību, par miršanu, par kaislībām.

Filozofiskie sakāmvārdi ir tautas prātulas vārda īstā nozīmē.“

Plūdonis, šķiet, ir pirmais, kas noteikti runā par filozofiju sakāmvārdos.

Bez tam vēl Plūdonis piegriež nopietnu vērību

viņu satiriskajam aspektam, kā arī sakāmvārda formai.

Ar vārdu sakot, Plūdoņa apcerējums viņa literātūras vēsturē ir viens no nopietnākiem, kāds tanī laikā parādās, un pavirza krietni uz priekšu sakāmvārda būtības izpratni.

10. Lautenbachs.

Septiņus gadus vēlāk pēc Plūdoņa minētās „Literātūras vēstures“, 1915. gadā, iznāk Lautenbacha grāmata: „Очерки изъ истории литовско-латышскаго народнаго творчества.“ П Брахилогизмы. Юрьевъ 1915. Tas īstenībā ir lielākais darbs, kas par latviešu sakāmvārdiem un parunām ir rakstīts, kaut arī tur sakāmvārdi ir aplūkoti kopā ar daudzām citām sīkajām tautas gara mantu (brachilogismu) vienībām.

Galveno vērību šinī savā darbā Lautenbachs gan piegriež sakāmvārdu salīdzinošai izpētīšanai, resp. sakāmvārdu filoloģiskam un vēsturiskam aspektam. Bet nevar sacīt, ka Lautenbachs pavisam nepieskārtos arī viņa būtiskai pusei, viņa filozofiskajam aspektam, tomēr tas viss Lautenbacha apcerējumā ir blakus lieta.

Runādams par sakāmvārda jēdzienu, viņš izsakās: „Es neesmu sastapis nevienas pilnīgi apmierinošas sakāmvārda definīcijas“ (grāmatas 225. lpp.) un turpat citē Aristoteļa, Erasma, Servantesa un Potebņas sakāmvārdu formulējumus. Pieņemamāki Lautenbacham izrādās krie-

vu folkloristu Dāļa un Sņegireva jēdzieni par sakāmvārdu.

Pats Lautenbachs savu sakāmvārda definīciju nesniedz. Ievadā viņš tomēr atzīmē dažas no sakāmvārda galvenām īpatnībām, kas ir šādas:

1. Sakāmvārdi un parunas līdz ar citiem brachiloģismiem ir tautas ikdienas dzīves produkti.
2. Visi viņi lielā mērā ir tautas ikdienas dzīves garīgajā atmosfērā.
3. Sakāmvārdi, parunas un citi brachiloģismi ikdienas dzīves gaitās vienmēr rodas no jauna, kamēr daži no jau esošiem grimst aizmirstībā.
4. Viņu galvenā īpatnība: kondensācija jeb domu piesātinājums īsā izteiksmē, resp. koncentrēts stils.

Vispār Lautenbachs ar lielu mīlestību ir piegājis sakāmvārdam un parunai, tāpat arī citiem latviešu brachiloģismiem, tos sakopojis un pētījis no augšā jau minētiem viedokļiem (t. i. filoloģiskā un vēsturiskā), bet sakāmvārda būtiskam un filozofiskam aspektam piegriezis vismazāko vērību. Dažus slēdzienus par filozofisko aspektu var secināt tikai indirekti uz viņa sniegtā materiāla pamata.

11. Teodors Zeiferts.

1922. gadā sāk iznākt mūsu pazīstamā kritiķa Teodora Zeiferta lielais darbs „Latviešu rakstniecības vēsture“. Šis grāmatas pirmā sējumā

viņš diezgan plaši runā arī par tautas gara mantām.

Par sakāmvārda būtību viņš raksta:

„Sakāmi vārdi uzrāda saturā un izteiksmē vairāk patstāvības nekā citi brachilogismi. Tie ir īsi, precīzi izteicieni, kas ietver sevī kādu dzīves novērojumu vai gudrību. Mīklām tie līdzinās tanī ziņā, ka tanīs aiz tiešās vārdu nozīmes pa laikam meklējama kāda cita, bet atšķiras no tām ar to, ka mīklās meklējamais iztulkojums noved pie konkrēta priekšmeta, bet sakāmos vārdos pie dziļākas abstraktas domas. Ābi šie burtniecības veidi nodarbina galvenā kārtā prāta spējas, sakāmos vārdus ne tik daudz atpazītu, kā nosvērtu pārbaudu un gudrību.“ (Minētās grāmatas 189.—190. lpp.).

Bez tam vēl Zeiferts sīkākī pakavējas pie sakāmvārdu konkrētā satura un sakāmvārdu izteiksmes.

12. Jaunākie latviešu literātūrvēsturnieki.

Jaunākie latviešu literātūrvēsturnieki, kā piem., Līgotņu Jēkabs, K. Dziļleja, Jūlijs Sīlis, L. Bērziņš u. c. katrs zināmu vērību piegriež arī sakāmvārdiem, bet plašāku un īpatnēju pētījumu te tomēr neatrodam.

Par sakāmvārdiem vēl rakstījis prof. P. Šmits savā „Ētnografisku rakstu krājumā“ III., apcerējumā „Latviešu sakāmvārdi un parunas“.

Autors še gan vairāk vērības piegriež sakāmvārdu vēsturiskam aspektam, ļoti maz skārdams

viņa būtisko, psiholoģisko un prātniecisko aspektu.

Pašā jaunākā laikā prof. P. Šmits bez vēsturiskās puses vēl pēta sakāmvārdu ceļošanu, nacionālo patstāvību un aizrāda arī uz viņu prātniecisko raksturu. Par sakāmvārdu ceļošanu vai analogijām starp dažādu tautu sakāmvārdiem mēs jau zinām no Lautenbacha pētījumiem. Jauns un svarīgs Šmita pētījumā ir viņa slēdziens, ka „lielākā daļa šo tautas tradīciju ir jāatzīst par pašu latviešu sacerējumiem“.

Prof. Šmits pēc zināmu kultūras augu un koku vai arī mājlopu pazīmēm sakāmvārdos vēro viņu rašanās laikmetu. Tas ir diezgan agrs un nebeidzas līdz ar tautas dziesmu ziedu laikiem, bet turpinās arī pēdējos gadu simteņos.

Mūsu sakāmos vārdus Šmits nosauc par „tautas prātnieku ražojumiem“ un par „tautas prātniecību“.

Tālāk par šo tautas prātnieku un tautas prātniecības konstatējumu mūsu sakāmvārdos prof. Šmits neiet, bet arī tas ir solis uz priekšu mūsu sakāmvārdu pētīšanā. (Sk. „Latviešu literatūras vēsture“. Dr. phil. h. c. L. Bērziņa redakcijā, 1935. g. I. no 396.—403. lpp.).

Beidzot vēl jāpiezīmē, ka arī šo rindiņu autoram pēdējā laikā ir nācies izteikties par sakāmvārda būtību. 1927. gadā iznāk viņa „Latviešu sakāmvārdu un parunu“ krājums. Šo krājumu ievada teorētisks apcerējums par sakāmvārdiem un parunām.

Šinī teorētiskā ievadā apskatīti: 1) sakāmvārda jēdziens, 2) sakāmvārda saturs, 3) sakāmvārda stīla zinātniskais aspekts, 4) sakāmvārda un parunu stīla mākslinieciskais aspekts, 5) sakāmvārdu ārējā forma.

Sakarā ar parunām aplūkoti šādi jautājumi: 1) parunas jēdziens, 2) parunu veidi, 3) citi parunas aspekti.

Apcerējumā aplūkots arī sakāmvārds pēc būtības un piegriezta vērība viņa filozofiskajam aspektam.

13. Daži vispārēji slēdzieni.

No šī īsā pārskata, sākot ar Manceli un Veco Stenderu un beidzot ar jaunākā laika mūsu folkloras pētniekiem, redzam, ka sakāmvārda būtiskajam aspektam tomēr sava vērība ir piegriezta jau no paša sākuma. Tomēr nevar sacīt, ka šie pētījumi un apskati par sakāmvārda būtisko un filozofisko pusi būtu visai dziļi un pietiekoši. Būtiskais un filozofiskais aspekts visu šo laiku ir palicis stīpri novārtā. Galveno vērību pētnieki ir piegriezuši sakāmvārda filoloģiskiem, vēsturiskiem un citiem aspektiem un vismazāk filozofiskajam. Šinī ziņā ir jāpiekrīt Kažoku Dāvim vēl 1876. gadā izteiktām domām (viņš to attiecināja gan uz vērību pret latviešu sakāmvārdu vispār), ka sakāmvārda filozofija pie mums ir līdz šim vēl bārenīte.

V. SAKĀMVĀRDA GUDRĪBAS VEIDI.

Tautas gudrība nav vienāda un viengabala: viņai dažādi veidi. Šos veidus noteic gudrības pielietošanas gadījumi.

Dzīve ir raiba visādām situācijām un visādiem gadījumiem. Bet katra īpatnēja situācija, katrs īpatnējs darbības un rīcības veids prasa īpatnējas zināšanas un īpatnēju gudrību.

Āplūkosim svarīgākos no šiem gudrības vārdiem.

1. Atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības.

Viens no populārākiem un parastākiem gudrības veidiem ir tautas atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības.

Tie ir daudzu dzīves gadījumu kopsavilkumi un vispārinājumi.

Lietas un parādības dzīvē vērojot, vērojot viņu atkārtošanos, cilvēks nāk pie attiecīgiem slēdzieniem, kā pie zināmām patiesībām.

Tādas dzīves patiesības cilvēkam no liela svara zināt. Viņas cilvēku izsarga no liekām kļūdām un no liekām ciešanām.

Ja cilvēks zin, ka zināmai parādībai nenovēršami dzīvē jānotiek, tad par šo parādību ir veltī dusmot, veltī bēdāties un uztraukties. Tautas gudrība nenovēršamus dzīves notikumus pie-

līdzina dabas nenovēršamām parādībām. Piem., neviens lieki neuztraucas un nebēdājas tāpēc, ka pēc vasaras nāk rudens, pēc rudens ziema, nebēdājas un neuztraucas par to, ka ūdens ir slapjš, bet uguns karsta. Tādas pat psihiskās attiecībās cilvēks nostājas pret nenovēršamām dzīves parādībām.

Minēto tautas gudrības veidu raksturo šādi piemēri:

„Cilvēka mūžs ir raibs kā pupas zieds.“ BFK.

„Cilvēks otru mūžu nedzīvo.“ BFK.

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“ BFK. 50.

„Cilvēks niknāks kā zvērs.“ BFK.

„Dīviem bērniem divas dabas.“ BFK.

„Ciets ar cietu kopā neder.“ BFK.

„Kas labprāt nes, tam labprāt uzkrāuj.“

BFK.

„Pilnam vēderam gardumi riebj.“ BFK.

2. Kritiskās gudrības.

Parādības vērojot cilvēka doma izkaļ ne tikai kailas atziņas un patiesības. Cilvēks dažādus faktus un dzīves parādības arī novērtē un izteic savas attiecības pret tiem — viņš tos kritizē.

Šāda kritika var būt: a) atmaskojoši nosodoša vai b) negatīvs novērtējums ar ironisku piegaršu.

a. Ātmaskojoša kritika. Šis tautas gudrības veids izpaužas tādos gadījumos, kad tauta zināmu negatīvu parādību, kas lieto pozitīvu masku, atsedz un parāda vērtējamās lietas vai darbības negatīvo jeb neatzīstamo būtību. Piemēri:

„Dieva vārds mutē, lāsti sirdī.“ BFK.

„Mutē medus, sirdī ledus.“ BFK.

„Engēlis ģīmī, velns sirdī.“ BFK.

„Raud kā žīds bez asarām.“ BFK. 50.

b. Kritika ar irōnisku piegaršu. Tā ir cilvēka darbību un dzīves faktu kritizēšana, tos nosodot vai nu ar vieglu irōniju un izsmieklu, vai arī ar spēcīgāka nicinājuma piegaršu. Piemēri:

„Vakar dzēris, šodien reibst.“ BFK.

„Ko līdz lieli gurķi, kad tiem tukši vidi.“

BFK. 50.

„Ar kāsi velkams, ar kruķi grūžams.“ BFK.

50.

„Taisns kā līks koks.“ BFK. 50.

3. Nosodošas pamācības, atturoši padomi.

Ar šo tautas gudrības veidu tauta cenšas ar psīchiskiem un morāliskiem līdzekļiem cilvēkus atturēt no ļaunām un dzīvē nevēlamām parādībām.

Šis gudrības veids jau ir stingrāks par kritiski nosodošo. Tā piem., kad cilvēks saka: „Pa-

ņem acis rokā, deguns parādīs“, tad viņš ar šo sakāmvārdu izteic: vispirms savu pārmetumu un nosodījumu par otra cilvēka nevērību un neuzmanību. Otrām kārtām, viņš dod padomu cilvēkam būt vērīgam un uzmanīgākam.

To pašu redzam sakāmvārdā:

„Nespļauj bļodā, — nāksies pašam izstrēbt.“
BFK.

Ar šo sakāmvārdu tauta tāpat cenšas cilvēku atturēt no neapdomātas otra cilvēka vai lietas pārsteidzīgas noniecināšanas. Otrām kārtām, viņa vērš cilvēka uzmanību uz to, ka šī lieta var nākotnē būt vajadzīga un derīga. Tādā gadījumā pats cilvēks būs sevi noniecinājis un nonācis smieklīgā un nepatīkamā stāvoklī.

Šāda veida sakāmvārdi ir sekoši:

„Nekāp ar desu debesīs: kad kritīs, tad pārlūzīs.“ BFK.

„Neskaties vīru no cepures.“ BFK.

„Neteic treknu, kamēr neesi dīrājis.“ BFK.

„Nemēro vīsus pie vienas mērauklas.“ BFK.

„Nekāro visiem iztikt.“ BFK.

4. Brīdinājumi.

Šis gudrības veids diezgan tuvu pieslienas iepriekšējam veidam. Tikai brīdinājums vēl izteic nepārdomātās un nevēlāmās darbības ļaunās sekas.

Brīdinājumi var būt: a) negatīvi, b) pozitīvi izteikti un c) pravietiski.

a. Negatīvi brīdinājumi. Tie izskan kā imperatīvi jeb pavēles, nedarīt zināmu darbu, aizrādot uz šī darba ļaunajām sekām. Tā piem., tauta saka: „Nesmejies otram, ka pašam tāpat nenotiek.“

Šis sakāmvārds vispirms noliedz priecāties par otra cilvēka nelaimi un bez tam aizrāda, resp. brīdina, ka pašam tāda pat nelaime var reiz notikt.

b. Pozitīvie brīdinājumi. Tos raksturo šādi sakāmvārdi:

„Smejies, smeji, gan tu raudāsi.“ BFK. 50.

„Skrej, skrej, gan tu savu nelaimi pieskriesi.“
BFK. 50.

„Slēp slēpdams, tak reiz gaismā nāks.“ BFK.

Šie brīdinājumi it kā atļauj cilvēkam viņa rīcības brīvību, tikai aizrādot, ka šo darbību darot viņam nāksies ciest. Cilvēks tad vēlāk lai nesaka, ka viņš nav zinājis savas darbības sekas. Lai viņš tāpēc apdomā savu darbību un izšķiras, vai to turpināt un vēlāk ciest, vai arī pārtraukt un vēlāk izvairīties no ciešanām.

c. Pravietiskie brīdinājumi. Šie ir tādi brīdinājumi, kas skan kā praviešu sludinājums par nākamām lietām, kam katrā ziņā jānotiek. Šiem nākotnes notikumiem katrā ziņā ir negatīvs raksturs, kas ir kā sekas no kādas cilvēka nevēlamas un ļaunas darbības. Piemēri:

„Smejies tu tagad man, gan citi smiesies taviem bērniem.“ BFK.

„Tās pašas ragutiņas ir tev priekšā.“ BFK.

„Neviens savam pelnītam sodam neizbēgs.“
BFK. 50.

„Kas otram bedri rok, tas pats iekrīt.“
BFK. 50.

5. Noliegumi un aizlieguma imperatīvi.

Šis tautas gudrības veids rūpējas par to, lai cilvēku aizkavētu darīt nevēlamu, sev un citiem par labu nenākošu darbību. Viņš parasti izpaužas negatīva imperatīva bauslības veidā: „Tev nebūs!“ Piemēri:

„Nezodz dienu!“ BFK.

„Ko nezini, to nemini.“ BFK.

„Netajsi melnu par baltu.“ BFK.

„Nesīt vēju ar dūri.“ BFK. 50.

Dažiem šī vārda noliegumiem redzamu un izteiktu motīvu pavisam nav; šie motīvi ir implīcētji: neizteikti, piedomājami.

Dažreiz tautas gudrība atzīmē arī motīvus: vai nu īstos, vai tikai simboliskos, vai metaforiskos.

„Neteic visu, ko zini: vēders no tam nesāp.“
BFK.

„Neizlej netīru ūdeni, kamēr tīra nav.“
BFK.

„Pļuksti cik gribi, tik rokām vaļu nedod.“
BFK.

„Nebāz savu degunu tur, kur nav vajadzīgs.“
BFK. 50.

6. Pavēlējumi un rīkojuma imperātīvi.

Šis tautgudrības veids ir pretstats iepriekšējam. Viņš vēlamas cilvēka rīcības un darbības grib ierosināt, radīt, veicināt. Vārdā viņš izsakās kā pavēlošs bauslis: „Tev būs!“

Arī šis gudrības veids savu rīkojumu motīvus dažreiz sniedz, dažreiz atstāj implicētus (apslēptus, neizteiktus), jo tie visiem ir zināmi un saprotami. Sakāmvārds velti vārdus netērē. Piemēri:

„Ēd kaut zāli, bet turi vārdu.“ BFK.

„Runā ar apdomu!“ BFK.

„Valdi muti un rokas, tad dzīvosi simts gadu.“ BFK.

„Ko soli, to turi.“ BFK.

„Proties kaunu!“ BFK.

„Nepalaid muti!“ BFK. 50.

„Smejies, bet neapsmej.“ BFK.

7. Pozitīvi padomi un pamācības.

Šis tautgudrības veids ir mērenāka rakstura imperātīvi, gan pozitīvi, gan negatīvi. Padoms cilvēkam ieteic zināmu darbību vai rīcību kā labu un vēlamu, vai arī cenšas no citas darbības atturēt un atrunāt, kā nevēlamas un ļaunas.

Padoms savu ieteikumu vai noliegumu arī allaž vien motivē jeb paskaidro, bet kur tas pats par sevi saprotams, tur viņš vārdus lieki netērē. Piemēri:

„Skaties abām acīm, klausies abām ausīm.“
BFK.

„Apdomā pa priekšu, tad pēc nebūs žēl.“ BFK.
386.

„Dari ko darīdams, apdomā galu.“ BFK. 50.

„Brauc pamazām, tālāku tiksī.“ BFK.

„Domā lēni, strādā drīzi.“ BFK.

„Nelaid maizi gar durvīm.“ BFK.

„Kur līdz darbs, tur neturi pātarus.“ BFK.

8. Mierinājumi.

Tautgudrība ne tikai konstatē un kritizē, ne tikai pavēl un noliedz, ne tikai dod padomus, kā darīt, kā nedarīt, bet viņa parūpējas arī par to, ko darīt grūtā brīdī. Viņa zina, ka dzīvē ir baltas un nebaltas dienas, bet nebaltās dienās cilvēka dvēseli grauž ciešanas, kas grauž viņa spēkus un dzīvību. Tāpēc jāsniedz palīdzīga roka, jāslāpē postošā sāpju un ciešanu uguns. Un tauta to arī prot izdarīt ar savām mierinājuma gudrībām un savu bēdas kļaidējošo filozofiju. Piemēri:

„Mūžā jāredz daža diena gan balta, gan nebalta.“ BFK.

„Pēc bēdām nāk prieki.“ BFK.

„Ļaudīm nevar muti aizbāst.“ BFK.

„Nepateicība pasaules alga.“ BFK.

„Kādā paēnā esi, tādā priecājies.“ BFK.

„Laimīgs nav tas, kam daudz, bet gan tas, kam diezgan.“ BFK. 50.

„Nebēdā neko, gan būs atkal viss labi.“ BFK.
50.

9. Drošinājumi.

Dzīves grūtie brīži ir dažādi. Dažos vajadzīga pasivitāte, miers, pacietība, panešana, bet dažos grūtuma brīžos ir vajadzīga aktivitāte un darbība.

Tikai bēdas un grūtība ir tāda lieta, kas cilvēku nospiež un atņem viņam spēku. Bet ja nu vajadzīga darbība un aktivitāte, tad taisni spēks ir nepieciešams. Un tautas gudrība arī te prot līdzēt: viņa ietērpjas tad drošinājuma veidā, un ar savu pozitīvo iedvesmu paceļ cilvēka spēkus, darba un rīcības iespējas. Ar šiem atsvaigotiem, pacilātiem un stiprinātiem spēkiem tad cilvēks arī ātrāki pārvar grūtības. Piemēri:

„Ēdis vai neēdis, turi galvu augšā.“ BFK.

„Meklē, tad atradīsi — kladzini, tad atvērs.“
BFK.

„Saturi tīk dūšu, tad viss būs labi.“ BFK.
50.

„Drošam pieder pasaule.“ BFK.

„Centies, tad tu varēsi.“ BFK. 50.

„Cilvēks daudz ko var, ja vien viņš tik grib.“
BFK. 50.

„Bēdās nemirsi, ja sirds vesela.“ BFK. 50.

10. Uzbrukumu atvairošas gudrības.

Dzīve ir cīņa. Dzīvē cilvēkam jāiztur daudz dažādu uzbrukumu. Ja grib dzīvot, tad nepelnītie uzbrukumi ir jāatvaira. Bet kā to izdarīt?

Uzbrukumi ir dažādi un dažādi viņu atvairēšanas veidi, dažāda dzīves cīņu taktika. Un te vajadzīgas ir zināšanas, prasme cīnīties un atvairīt. Šo atvairēšanas prasmi, šīs cīņas zināšanas atkal sniedz tautas gudrība attiecīgo sakāmvārdu veidā. Piemēri:

„Bāz pats savu asti āliņģī!“ BFK.

„Vai avens ies pie vēža vilnas prasīt?“ BFK.

„Cālis grib vistu mācīt.“ BFK.

„Baidi, baidi kaķi ar pūslī, tas baidīsies — ne vīrs!“ BFK.

„Ko dziedī, muša, kad zirgs vēl nav sprādzis!“
BFK.

„Ātmēz papriekšu savas nama durvis, tad otra.“ BFK.

VI DAŽI KOPSAVILKUMI UN SLEDZIENI PAR SAKĀMVĀRDA BŪTĪBU.

1. Sakāmvārds pēc satūra.

Par šo jautājumu dažādu zinātnieku un filozofu, kā arī dažādo tautu domas īsā kopsavilkumā ir šādas:

1. Sakāmvārds ir atziņu un domu bagāts teikums jeb teze.

2. Domu plašuma un satūra ziņā sakāmvārdi skar visas dzīves svarīgākās parādības.

3. Par katru vērā liekamu dzīves parādību tautai ir kāda sakāmvārdā izteikta tautas gudrība.

4. Sakāmvārds nerunā par mazvērtīgiem dzīves sīkumiem, bet par svarīgākām dzīves līnijām, par dzīves principiem.

5. Sakāmvārdu gudrības veidi ir: dzīves patiesības konstatējumi, atziņas, noliegumi, nosodījumi, kritizējumi, skubinājumi, mierinājumi, drošinājumi.

6. Viss sakāmvārdu kopojums jeb krājums ir tautas augstāka un dziļāka gudrība.

7. Sakāmvārdu gudrība ir vispār atzīta, pieņemta un augstā godā turēta.

8. Sakāmvārdam ir sirmās senatnes noslēpumainības un svētums.

9. Sakāmvārds ir tautas domu, atziņu un zināšanu kvintesence, ekstrakts, kas ir kā labi norūdžis un ilgi nostāvējies vecs vīns — dzidrs un spirdzinošs.

10. Sakāmvārdi ir tautas tikumības kōdeks, viņas pirmais tiesisko likumu krājums, un par visām lietām — praktiskā dzīves filozofija. Citiem vārdiem: sakāmvārdi savā kopumā ir tautas bībele.

2. Sakāmvārda forma.

1. Bagātais sakāmvārda saturs ir saspiests mazā izteiksmes vienībā, resp. tas ir koncentrēts, kodolīgs.

2. Pie sakāmvārda veidojuma jeb formas tautas ģenijs ir strādājis ar visiem svarīgākiem mākslas principiem un līdzekļiem.

3. Satura ziņā sakāmvārds ir augstvērtīga filozofija, bet formas ziņā augstvērtīgs mākslas darbs (dzeja).

4. Ievērojot sakāmvārda augstvērtīgo saturu un tādu pat augstvērtīgu formu ar viņas daiļumu un vienkāršību — sakāmvārds viegli piesavināms un iespiežas tautas atmiņā.

3. Sakāmvārda uzdevums un funkcija.

1. Sakāmvārda uzdevums izrisinās no viņa būtības.

2. Ja sakāmvārds ir tikumības un dzīves likumības kōdeks, tad viņa uzdevums un funkcijas ir — būt par tautas ceļvedi visas dzīves svarīgākās gaitās.

3. Sakāmvārdā tauta arī meklē un rod aizrādījumus un padomus visos svarīgos savas dzīves brīžos.

4. Sakāmvārda uzdevums ir cilvēku atturēt no ļauna un nozieguma, skubināt uz labu un vadīt pa pareiziem un labiem ceļiem.

4. Sakāmvārda dziļākie avoti.

1. Cilvēka gara veidojumus rada ne tikai viņa aukstais prāts, bet arī viņa siltā „sirds“ (t. i. jūtu pasaule) un iedzimtās dziņas, kā sirmās senafnes balss.

2. Dziļās un varenās dziņas, siltie „sirds“ strāvojumi ir īstie prāta skolotāji un vadītāji.

3. Cilvēks vairāk domā ar „sirdi“ kā ar galvu; galva domā to, ko „sirds“ (jūtas un dziņas) pavēl.

4. Cilvēka „sirds“ jeb jūtu un dziņu balsi sauc par vajadzībām. Viņas grib un prasa, lai tās apmierina; vajadzības savas prasības uzstāda galvai, prātam.

5. Prāta uzdevums izdomāt labākos ceļus cilvēka dažādo vajadzību apmierināšanai.

6. Labi izdomāti ceļi un līdzekļi cilvēka svarīgāko dzīves vajadzību apmierināšanai ir — gudrība.

7. Tomēr gudrības izdomas galvenais avots nav tikai prāts vien, bet arī „sirds“ loģika, sirdsdomas.

8. Reizēm labākos līdzekļus savu dzīves vajadzību apmierināšanai cilvēks atrod ne ar apzinīgo prātu vien, bet ar intuīciju, t. i. ar pusapziņu.

9. Intuīcija ar zemapziņu, ar „sirdsprātu“ (jūtu un dziņu psīchi) ir vissirmākās senatnes prāts (ko sastop jau dzīvnieku valstī).

10. Sakāmvārdu izveidošanā ņem dalību arī šīs sirmās senatnes prāts, zemapziņas un intuīcijas loģika.

11. Šī intuīcijas un zemapziņas loģika kopdarbā ar apziņu izveido prāta slēdzienos sakāmvārdus, kas īsi un pa lielākai daļai arī ar intuīciju tverami.

12. Sakāmvārda dziļākie pamati ir intuīcijas un apzinīgā prāta sekmīga kopdarība zem vajadzību spiediena.

13. Tautas vajadzības rada pati cilvēkdaba un dzīve.

FILOZOFIJA PAŠĀ SAKĀMVĀRDĀ

IEVADS.

Līdz šim aplūkojam prātniecības domas un spriedumus par sakāmvārdu, resp. sakāmvārda filozofiju.

Tagad pakavēsimies pie filozofijas pašā sakāmvārdā, resp. pie tā, ko pats sakāmvārds prāto. Šis otrs sakāmvārda filozofijas aspekts.

Bet vai sakāmvārdā var būt kāda filozofija? Sakāmvārds taču ir „maza lietīņa“, īss teikumiņš, kamēr filozofija ir plaša domāšana un spriešana, vesela domu un prātniecības sistēma, kas iztaisa veselas grāmatas un sējumus.

Tā parastā doma tiecas mums iegālvot.

Un tomēr: sīkajā sakāmvārdā, šinī īsajā sentencē, mazajā tezē jeb formulā ir filozofija, un lielā mērā — taisni šī izteikuma un formulējuma īsuma dēļ.

Katrs sakāmvārds ir filozofija divējādā ziņā, aiz divējiem motīviem: 1) aiz savas izteiksmes formas un 2) pēc sava satura.

Aplūkosim katru no šiem aspektiem.

I SAKĀMVĀRDA DOMA IR FILOZOFISKA AIZ FORMĀLIEM IEMESLIEM (MOTIVIEM).

Bez konkrētā īpatnēji filozofiskā satūra, kas sakāmvārdus ierindo filozofijā, ir vēl zināmi formālas dabas aspekti, kas sakāmvārda domu padara filozofisku. Aplūkosim svarīgākos no tiem:

1. Domu koncentrācija un ģenerālizācija.

Sakāmvārds ir ģenerālizētu domu formula. Viņš ir kondensēta jeb sabiezināta doma. Tas nozīmē tikdaudz, ka sakāmvārdā ir koncentrēta un pieblīvēta liela domu masa, liels domu daudzums.

Šāda domu koncentrācija un kondensācija ir gūta, tā sauktās, indukcijas ceļā. Novēroti ir desmiti, simti un tūkstoši gadījumu un tad izsacīta patiesības formula, kas aptver katru no šiem gadījumiem atsevišķi un visus tos kopīgi.

Piem., sakāmvāri:

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“

„Blēdība sev pašai rīkstes griež.“

„Kapam gažām neviens netiek.“

Tā tad: simts-, tūkstošu- un miljonkārtīga patiesība sakoncentrēta un saspiesta katrā šinī sakāmvārdā. Tas no vienas puses.

Bet, no otras pusēs, sakāmvārdu domai piemīt arī liela ģenerālizācijas spēja, t. i. sakām-

vārds attiecas un attiecināms ne tikai uz vienu, bet daudziem gadījumiem. Citiem vārdiem: sakām vārda doma ir vispārēja doma. Kā milzu segā mēs šinī domā varam ietīt neskaitāmus atsevišķus gadījumus.

Domu un izteiksmes formula ar tādu ģenerālizācijas spēju cilvēkam ir liels atvieglojums domāšanā. Viņa dara iespējamu domāt ar ļoti mazu garīgās enerģijas patēriņu. Tā ir filozofiskās domas īpatnība un arī viens no filozofiskās domas galveniem uzdevumiem: atvieglot domāšanu un pasaules izpratni. Runājot angļu filozofa Pīrsona vārdiem, šādas domu formulas ir it kā priekšdomas (forethought), kas cilvēkam dod iespēju ātrāk kā dzīvniekiem veidot attiecīgo psihisko reakciju uz ār pasaules iedarbi. Līdz ar to šīs domu formulas ir spēcīgs līdzeklis dzīves un darbības apsvēršanai, spēcīgs ierocis dzīves cīņā.

Ar vārdu sakot: sakām vārdā ir domu koncentrācija un ģenerālizācija, bet tās ir filozofiskas domas īpašības.

Filozofisks domu process notiek arī sakām vārdu pielietojot atsevišķam konkrētam gadījumam. Piem., ja zemnieks, par sava kaimiņa nāvi nopūzdamies, nosaka: „Jā, kapam gažām neviens netiek“, tad tā ir filozofiska doma, jo te atsevišķais gadījums tiek ieskaņots un iesaistīts vispārējā sistēmā un pamatots uz vispārēja principa.

Šī domu kondensācija jeb saspiešana kādā īsā tezē vai formulā ir kāda vēl dziļāka un plašāka principa sekas. Šis princips ir instinktīva tieksme: katram organismam vispār — un tāpat arī cilvēka psihei — darboties ar vismazāko enerģijas patēriņu, resp. ar vislielāko spēka oikonomiju. Jau minētais angļu filozofs Pīrsons sakarā ar šo jautājumu raksta:

„Cilvēka krūtīs ir neapslāpējama tieksme pieredzes faktus savilkt kopā kādā īsā formulā vai vienkāršā tezē. Šī vēlēšanās piespiež arī mežoni „izskaidrot“ visas dabas parādības ar dievībām, kādas viņš redz vējā, upes plūdumā, kokā u. c. Šī pati vēlēšanās pamudina civilizētu cilvēku izteikt savas emocijonālās pieredzes mākslas ražojumos, bet fiziskās un prāta pieredzes (piedzīvojumus) izteikt formulās, ko sauc par zinātnes likumiem.“*)

Zinātnes formulas, likumi un sakāmvārdi pēc savas būtības ir vienādi.

Kā zinātne savus pamatprincipus un likumus izsaka īsās formulās un īsos vārdos, tāpat to dara sakāmvārdi. Ārī viņi izpauž svarīgus ētikas un dzīves principus īsos vārdos, koncentrētos teicienos.

Uztverot kā vienus tā otrus, cilvēka gars sajūt zināmu apmierinājumu, jo viņam ir instinktīva tieksme — domāt koncentrēti un oikonomiski.

*) К. Пирсонъ. Грамматика науки. Изд. Шиповникъ СПб. 53—54. лр.

Bez tam: šāda koncentrēta un būtiska domāšana ir — filozofiska domāšana.

2. Kritiskais aspekts sakāmvārdos.

Kritiskais aspekts ir viens no filozofiskās domāšanas svarīgākiem aspektiem. Kāds no krievu filozofiem, B. Jakovenko, par šo jautājumu raksta:

„Filozofija, līdzīgi zinātnei un pretēji jutekliskām un emociōnālivoluntārām (t. i. jūtu un gribas P. B.) atziņām, ir kritiska, un tādai tai arī jābūt. Bet tikai kritiskums zinātnē un kritiskums filozofijā nebūt nav viens un tas pats. Ja zinātnes atziņām kritika ir *conditio* (noteikums P. B.), tad filozofiskām atziņām kritika ir — *conditio sine qua non* (pavisam nepieciešams noteikums, P. B.).

Ja zinātne kritiku lieto kā propaedeutisku (t. i. palīga, sagatavošanas, P. B.), tad filozofijā kritika ir metode par excellence. Zināmā mērā var pat sacīt, ka filozofija nav nekas cits kā kritika, bet ja zinātnē ir kritiskais elements, tad viņa ir tik lielā mērā filozofiska, cik tur ir šī kritiskā elementa...“*)

Tiktāl augšā minētais autors. Viņa vārdu pareizību pilnā mērā apstiprina filozofijas vēsture. Nav tāda kaut cik redzama un vērā liekama filozofa, kurš savā filozofijā iztīktu bez

*) Б. Яковенко. Путь философского познания. „Логос.“ Томъ I. Вып. I 1914 г. 28. лр.

kritikas. Parasti ir tā, ka gandrīz katrs izcils filozofs sāk savu filozofēšanas darbu ar savu priekšgājēju kritiku un, tos kritiski pārbaudījis, tad izvēlas un iet savu īpatnējo ceļu.

Tā, piem., Kants savus galvenos darbus nosauc: „Tīrā prāta kritika“, „Praktiskā prāta kritika“ (1788. g.), „Spriedumspējas kritika“ (Kritik der Urteilkraft). Avenārijs savu galveno darbu nosauc „Tīrās pieredzes kritika“ (1888.—1890. g.).

Šopenhauers un H. Spensers, savukārt, kritiski nem iztīrāt Kanta filozofiju u. t. t.

Bez atsevišķo filozofu savstarpējām kritikas cīņām te vēl jāmin filozofisko virzienu kritiskās cīņas.

No visa sacītā redzam, ka kritiskais elements tiešām ir viens no filozofijas un filozofiskās domāšanas raksturīgākiem aspektiem.

Bet kādi ir kritiskās domas elementi? Kas ir kritika savā būtībā?

Kritika ir pārbaudīšana un vērtēšana. Kas kaut ko kritizē, tas to vispirms apšaubā, tad pārbauda viņa pareizību vai nepareizību un pēc tam novērtē no šāda vai tāda viedokļa.

Vērtēšana kritiskā domā ir pats svarīgākais akts. Pārbaudīšana, noskaidrošana ir tikai priekšnoteikums, ceļš vērtēšanai.

Bet runājot par vērtēšanu ir jāzin, ka vērtēšana var būt dažāda, atkarībā no tā mēroga jeb kritērija, ar kuŗu vērtē.

Vērtēšana īstenībā nav nekas cits, kā mērošana ar zināmu mērogu. Piem., ja saimnieciskā dzīvē zemnieks vērtē zirgu, tad viņš to vērtē latos un saka: „zirgs ir vērts tik un tik latu“. Te zirga vērtēšana ir vērtības mērošana ar latu, kā saimnieciskas vērtības mērogu.

Bet vērtības ir dažādas, ne tikai saimnieciskas. Vērtības ir arī ētiskas jeb tikumiskas, aistētiskas jeb dailes, zinātniskas jeb īstenības vērtības. Katrai no šīm vērtību katēgorijām ir savs mērogs. Piem., ētiskās vai aistētiskās vērtības kā tādas nevar mērot ar latu, šo saimniecisko vērtību mērogu. Viņām ir pašām savi mērogi. Kaut arī šie mērogi ir mazāk matēmatiski noteikti, bet mērošana un vērtēšana tomēr ir iespējama. Tā, piem., ētikas sfērā mēs rūnājam par vieglu un smagu apvainojumu, neskatoties uz to, ka matēmatiski nevaram pateikt, cik reizes smagais apvainojums ir lielāks par vieglo u. t. t.

Pašvītrojot vēl reiz to, ka vērtēšana ir kritikas galvenais elements, bet kritika, savukārt, viens no galveniem filozofijas elementiem, piegriezīsimies sakāmvērdam un jautāsim: vai tur ir kritikas un vērtēšanas elementi, vai nē?

Pārbaudot kaut pavirši sakāmvērdus, atrodam tur vērtēšanu un kritiku kā vienu no visredzamākiem elementiem. Te kādi piemēri:

„Veselība ir dārgākā manta pasaulē.“

„Gudrība labāka par zeltu.“

„Āsa mēle griež vairāk kā nazis.“

„Ko lēti pārķ, to dārgi maksā.“

„Solītu vilks neēd.“

„Labāk godīgi tiesāties, nekā nemierīgi dzīvot.“

„Labāk ar tukšu vēderu gulēt iet, nekā ar parādiem piecelties.“

„Ne viss der ēst, ne viss der runāt.“

„Vīze nav zābaks.“

„Katram savs graustiņš mīļš.“

„Katrs pats sev tas tuvākais.“

„Lai pns vārds — mūžam gārds.“

„Labāk dzimtenē akmeni uz akmeņa celt, nekā svešumā par vaģari būt.“

„Labāk vāja salīgšana, nekā trekna sūdzība.“

„Labāk neļaisnību ciest nekā darīt.“

„Rīta laiks ir zelta laiks.“

„Darbam sūras saknes, bet saldi augļi.“

„Melns darbs — balta maize.“

Visos šinīs sakāmvārdos ir vērtēšanas un līdz ar to arī kritikas, tā tad filozofiskais elements.

Turklāt te ir jau vērtēšana notikusi un noteikti noslēgta vienai zināmai parādībai vai objektam par labu. Te ir vērtējošie slēdzieni par to, ka veselība ir dārgākā mantā pasaulē; ka gudrība ir labāka par zeltu; ka asa mēle griež vairāk kā nazis u. t. t.

Istenībā te vērtēts tikai viens objekts, bet otrs objekts ir minēts, lai salīdzinājuma ceļā pirmo labāk saskatītu un izceltu. Te, piem., pirmā sakāmvārdā ir novērtēta veselība, otrā — gudrība, trešā — asa mēle u. t. t.

Daudzos citos sakāmvērdos novērtējums nav tik katēgorisks. Ir tādi sakāmvērdi, kur izpaužas tikai kritikas pirmā stadija: t. i. zināma objekta vai zināmas lietas vērtības apšaubē.

Piem.:

„Nez', Anci, vai tu pie Dieva kļūsi?“

„Ne katrs ir vaģars, kam pātaga rokā.“

„Ne katrs, kas pirtī dzimis, prot arī pirti kurināt.“

„Ne visi tie suņi nikni, kuņi rej.“

3. Problēmizēšana jeb gudrošana.

Filozofija vienā ziņā ir problēmu jeb grūtu uzdevumu risināšana. Daba, dzīve un cilvēka gara pasaule cilvēkam nostājas priekšā kā sarežģītu uzdevumu vai jautājumu virkne. Izprašanas instinkta dzīts, cilvēks tad gar šiem uzdevumiem lauzās. Uz reizi tie reti kad ļaujas atrisināties. Vajadzīgs daudz domāt un gudrot, t. i. daudz prāta un gudrības pielietot.

Katrā tādā uzdevuma risināšanā prāts ir spiests iet vairākus ceļus, spiests uzstādīt vairākas hipotēzes jeb varbūtības.

Prāts tādos gadījumos saka: jautājuma atrisinājums un izskaidrojamās parādības atrisinājums varētu būt tāds, bet viņš varētu būt arī citāds.

Šo atrisinājumu varbūtību pārclāšanu, šo dažādo hipotēžu pārbaudīšanu tad arī parasti sauc par gudrošanu, par problēmu risināšanu, par filozofēšanu.

Daudzi sakāmvardi vēl glabā šādas gudrošanas, problēmizēšanas, filozofēšanas pēdas pat izteiksmē. Piem.:

„Vai viens suns vien raibs?“

„Vai avens ies pie vēža vilnas prasīt?“

„Vai es tev iešu gultu taisīt?“

„Zini nu, velns, kuŗā rokā zieds!“

„Netiec ne gudrs, ne traks.“

„Zini nu, kas žīdam vezumā?“

4. Filozofisku domu sistēma sakāmvardā.

Vācu filozofs un ievērojamais loģikas vēsturnieks Dr. C. Prantls savā darbā „Die Philosophie in den Sprichwörtern“, starp citu, izteic arī domas par — sistēmu sakāmvardā.

Kaut arī Prantla grāmata ir uzrakstīta vārda tiešā nozīmē briesmīgā, bet gan pēc tā laika modes sameistarotā, filozofiski-scholastiskā žargonā, tad tomēr šai grāmatā ir izteikta arī viena otra interesanta doma. Starp citu, arī domas par filozofisku sistēmu sakāmvardā.

Iepriekš atvainodamies lasītāju priekšā par Dr. C. Prantla stilu, dosim viņam vārdu šinī jautājumā:

„Vispirms, proti, sakāmvardā tiešā kārtā ir izteikta kā patiesība kāds vispārēji sastopams apgalvojums. Šis apgalvojums, zīmējoties arvienu uz visu kādu kopīgu analogisku partikulāru gadījumu, relatīvi noslēgtu nozari jeb lauku, sa-

tur iznākumu par jēdzieniski substanciālo un viņa atribūtiem, kā arī par nepieciešamiem cēloniskiem sakariem starp iekšējo būtību un ārējām parādībām.

Un kad taisni tas (jēdzieniski substanciālais līdz ar viņa atribūtiem un cēloņsakariskais, P. B.) tiek satverts sakarā ar atsevišķo, partikulāro, tad attiecīgais feiciens ietver sevī kuplumu jeb pilnību, kuŗa savā pilnīgā atšķetinājumā (jeb interpretācijā, P. B.) var tapt par sistēmatisks apziņas produktu, t. i. sakāmvārdam ir tieša sistēmas forma, kā filozofijai netiešā, ciktāl mēs nu reiz sistēmas jēdzienu pārlietam ideālā un reālā kopveidojumā jeb vienveidojumā vai arī pārlietam to vispārējā un atsevišķā apvienojumā. Vai citiem vārdiem: apriorais kā noteikta teze (ne kā skatījums vai jēdziens, bet gan kā spriedums) un aposteroriālais kā atsevišķi dots fakts (ne kā lieta vai īpašība) nekur nav savienoti tik pilnīgā caursātinājumā kā, varbūt, sakāmvārdā un, otrkārt, patiesā filozofijas sistēmā, pirmajā tieši un pēdējā netieši (rückvermittelt).

Tā pirmatnējā ideālitate, kas visam augstākam kā nosacījums guļ pamatā, izpaužas filozofiskās dzināšanas laukā (kamēr citur tā vispārējo kā tādu aptver nojausmā), vienā vai otrā vietā apliecinādamā savu aicinājumu: konkrētā atsevišķā gadījumā iemiesoties jeb kristalizēties, lai pēc tam ietu pa gaŗo un grūto abu sfēru diferencu (t. i.

nesaskaņu, pretrunu, P. B.) ceļu, līdz viņa savu pēdējo noslēgumu var atrast sistēmā.“*)

No šī vācu filozofa samocījuma paņemsim pagaidām tikai vienu domu: par filozofišķu sistēmu sakāmvārdā. Sakarā ar to ir jā-jautā:

1) Kas tā par filozofisko sistēmu sakāmvārdā?

2) Ko šī sistēma sevī īsti ietver?

Vispirms pakavēsimies pie pirmā jautājuma.

Sakāmvārds parasti ir tikai viena teze, viens teikums. Viens teikums allaž vien izsaka vienu atsevišķu domu, un tāpēc ir savādi dzirdēt te runājam par sistēmu. Par sistēmu varētu runāt tad, ja būtu vesela težu rinda, veselas plašas domu argumentācijas, pierādījumu silloģismi. Bet sakāmvārdi tādi, šķietas, neesam.

Un tomēr: kaut arī sakāmvārds šķiet viena teze ar vienu domu, tad tomēr tur ir vesela domu sistēma, vesela domu ķēde. Lieta tikai tāda, ka lielākais vairums sakāmvārda domu ir apslēptas. Šinī ziņā sakāmvārds atgādina peldošu ledus gabalu, kuŗam tikai pati virspuse ir virs ūdens, bet gabala lielākā, masīvākā daļa — zem ūdens. Vai arī, ja vēlaties: zemē ieraktu ķēdi, kuŗai tikai pēdējais loceklis ir atstāts virs zemes. Šī ķēde ir tomēr ķēde, t. i. vesela locekļu sistēma, kaut arī redzams virs zemes tikai viens loceklis.

*) Dr. C. Prantl. „Die Philosophie in den Sprichwörtern“. 1858., 16.—17. lp.

Katrs sakāmvārds īstenībā ir gaŗākas argu-
mentācijas pēdējais slēdziens. Piem. sakāmvārdu:
„Gudrība labāka par zeltu“ pareizāki būtu rak-
stīt: „Tā tad: gudrība labāka par zeltu“. Bet šo
„tā tad“ etc. varētu gan sacīt tikai noslēdzot
kādu gaŗāku iepriekšēju motīvējumu, illūstrā-
ciju, paskaidrojumu u. t. t.

Pieņemsim, tēvs bērnam sacītu: „Zini, bērns:
gudrība ir labāka par zeltu“. Bērns nesaprašanā
tūlīt prasītu: „Kāpēc tā, tētiņ?“ Un tad tēvam
būtu paskaidrojuma veidā jāsniedz apmēram tāds
stāsts, kā šī tautas pasaka.

„Divi studenti, no skolas iznākuši, iesāk runāt
par cilvēka dzīvi. Viens saka: „Nabaģa cilvēkam
iet grūti, nav laimes.“

Otrs teica: „Nauda ir labāka kā laime.“

Un tā viņu starpā iesākās strīdus. Viņi sarunā
izprovēt, kam būs taisnība. Jūrmalī dzīvo viens
nabaģa kurpnieks, izprovēs pie tā paša.

Abi studenti noiet pie kurpnieka un iedod vi-
ņam simtu rubļu. Kurpnieks nezina, kur varētu
to naudu pakavāt. Liks kabatā — izkritīs; no-
liks uz galda — paņems sieva vai bērni. Beidzot
viņš sadomā un iešuv naudu cepurē aiz oderes.
Kurpnieks noiet uz pilsētu, nopērk ādas, bet
pārtikai arī šķiņķi gaļas. Viņš nu iet mājā un
uzliek gaļas šķiņķi uz pleciem. Gaisā laižas liels
ērglis un glūn viņa šķiņķī. Tā ērglis uz vienreiz
uzkrīt uz šķiņķi, bet netrāpa — saģrābj kurp-
nieka cepuri un laižas projām. Kurpnieks nu

gan skrej pakaļ un kliedz: „Mana cepure, mana cepure!“ bet ko ta nu vairs darīs? Ļaudis gan sauc: „Ko tu tā blauj, tā jau veca cepure!“

Bet viņi jau nezina, kas tai cepurē atrodas.

Pēc gada atnāk atkal tie studenti pie kurpnieka un redz, ka kurpniekam tā pati vecā māja un viņš strādā atkal nosvīdis, tāpat kā agrāk. Šie nu prasa: „Kur tu to naudu liki?“

Kurpnieks visu izstāsta, kā viņam noticis, un viens students iedod tam atkal vienu simtu rubļu naudas, tad abi aiziet. Bet kur ta nu šoreiz kurpnieks glabās naudu? Šis sadomā un ieliek to naudu tādā vecā podelī, kur glabājas visādi zoles gabali un citi krāmi. Te kādu dienu brauc gaŗām žīdelis un sauc: „Vai nav pārdodami veci grāpji, spaiņi, podelji?“

Sieva redz, ka tāds vecs podelis stāv uz galda, un pārdod podeli žīdam. Vīrs pārnāk mājā un redz: podeļa vairs nav, stāj sievai virsū, kur likusi. Tā stāsta, ka te atnācis tāds vecs žīds un pārdevusi tam. Vīrs nu gan sauc un skrej žīdam pakaļ — kur nu vairs svešu žīdu saķersi? Kas to zin, kur žīds aizbraucis?

Pēc gada atnāk atkal tie studenti, un kurpnieks strādā tāpat kā papriekšu. Šie nu prasa, kur šis licis to naudu, un kurpnieks arī izstāsta visu savu nelaimi. Nu redz studenti, ka ar naudu šis nevar nekā iesākt — kas ta nu šim dos vairs naudu?“

(P. Šmits, „Latviešu pasakas un teikas“. IX., 471. lp.).

Vai arī jāattīsta apmēram šāda argumentācija:

„Redzi, dēls, tepat mūsu kaimiņu lielās un varenās, tēva labi iekoptās mājas mantoja viņa dēls, Jānītis. Jānītim nebija tēva dabas un tēva prāta. Jānītim saimniecība negāja un negāja. Mājas arvienu vairāk tika nolaistas, līdz beidzot nāca zem āmura un tika pārdotas. Jānītis aizgāja uz pilsētu meklēt vieglas dienas un tagad sēž cietumā. Kas viņa tēvs bija par cienījamu un varēnu vīru! Bet viņa dēls... jā, nebij tēva galviņas.

Un te, redzi, otrs kaimiņš Jēkabs K. Savās jaunās dienās bij nabags zēns, bikšu nebij kājās. Gāja pie manis ganos, vēlāk bij par puisī. Bet bij darbīgs un saprātīgs. Iekrāja savu grasi, sāka uzņemt mājas uz renti, iedzīvojās lopos, labi kopa zemi, vēlāk nopirka mājas, sabūvēja, uzkopa, un — ej tagad tu viņam klāt!

Redzi, dēls: Jānītis iztērēja tēva bagātību un nogrima postā un nelaimē tāpēc, ka nebij dzīves jēgas, nebij gudras galvas, kamēr Jēkabs K. ar savu apķērīgo galvu no nabaga zēna tika par bagātu saimnieku.

Un tie, dēls, tikai pāris tādu gadījumu, bet dzīvē tādu ir daudz, daudz. Tā tad iegaumē labi: „Gudrība ir labāka par zeltu jeb bagātību“.

Tā tad: sakāmvārds „Gudrība labāka par zeltu“ nesaka nekā saprātīgam, bet piedzīvojumu nabaģam bērnam. Citādi tas ir ar pieaugušu. Tam dzīve ir sniegusi daudz pieredzes faktu.

Viņš tos ir salīdzinājis, uz viņu pamata taisījis daudz attiecīgu spriedumu, tos savēris veselā domu sistēmā, līdz beidzot šo domu virkni dabiski un loģiski noslēdz tautas sakāmvārds: „Gudrība labāka par zeltu“.

Un tā tas ir ar katru sakāmvārdu: katrs no viņiem ir labi formulēts noslēgums veselai pieredzes virknei, veselai domu un prāta slēdzienu sistēmai. Katrs sakāmvārds ir tās ķēdes locekļis, kas ir virs zemes, bet cilvēka agrāk veidotie spriedumi, sakāmvārda priekšdomas, ir tie ķēdes locekļi, kas ir zemē ieraksti. Tā ir ilustrācija, bet viņa labi raksturo lietas īsto būtību. Tā spriedumu virknes jeb ķēdes daļa, kuras pēdējais gals ir sakāmvārds, glabājas tā sauktajā zemapziņas sfērā, saritinātā veidā. Un ne ikreiz mums to vajag visā pilnībā izrītīnāt un izcelt virs apziņas līmeņa un apziņas gaismā. Tas būtu pārāk apgrūtināši un nepraktiski. Bet cilvēks, kā visur, tā arī domāšanā, mīl atvieglot un saīsinātu gaitu.

Ja cilvēks sniedz sakāmvārdu, kā saīsinātu formulu, tad viņš sniedz ne tikai šīs prātojumā jeb filozofiskās domas pēdējo locekli, bet visu domu ķēdi: ar visām viņā implicētām jeb ietvertām domām. Attiecīga gara attīstība dara iespējamu arī šīs formulas uzņemšanu un izpratni: tāpat atvieglotā, kondensētā, saīsinātā veidā, bet ar visu bagāto domu sistēmu.

Angļu filozofs H. Spensers savā darbā „Psiholoģijas pamatprincipi“ raksta:

„Pareizi sakot, pasaulē nemaz nav tādas lietas, kā absolūti vienkāršs teikums, kas sevī neietvertu vairāk nekā, kā vienu subjektu un vienu predikātu zināmās savstarpējās attiecībās. Katrs teikums nozīmē vienā un tai pašā laikā daudzus teikumus.“

Šīs savas teorijas illūstrācijai viņš ņem šādu piemēru:

„Es redzu sev priekšā uz sola figūru, un domāju, bet varbūt arī saku: tas ir vecis.“

Nepakavējoties pie pašiem vispārēja rakstura teikumiem, kā: tas ir ciets ķermenis, kas atrodas zināmā attālumā un zināmā virzienā, — uzskaitīsim galvenos speciālos teikumus, kas slēpjas šīnī teicienā. Šie teikumi ir šādi: zināmas virsmas (virspuses), kam īpatnēja forma un kas atrodas īpašās situācijas attiecībās, ir jāpieņem par apgērbi; šim apgērbam iekšā ir ietverts dzīvs ķermenis; īpaši šī ķermeņa forma un krāsu kombinācija pierāda, ka šis dzīvais ķermenis, kas drēbju iekšpusē, ir vīrietis un ne sieviete; saliektā un uz manu pusi pagrieztā mugura un uz priekšu noliektā galva parāda to, ka šis cilvēks ir vecs.

Jāpiezīmē, ka katrs no šiem teikumiem vēl sevī slēpj vispārēja rakstura teikumus.“

„Lai pierādītu, ka mans apgalvojums (predikāts) sevī ietver šos noklusētos apgalvojumus (predikātus), mums vēl jāatceras (jāiedomājas),

ka dzīvais ķermenis, kas iegērbts drēbēs, var būt arī sieviete un nevis vīrietis; vai arī: ka dzīvā ķermeņa vietā drēbēs var atrasties lelle, kā tie manekeni, kādus izliek drēbnieki veikalu logos. Bet es ievēroju, ka figūra kustas: viņa pagriež galvu. Turklāt manam apgalvojumam vēl vajadzīgs apstiprinājums, un šī klusā apstiprinājuma teikumi ir šādi: visi tie objekti, kam ir zināma ārpuse un kuņi kustas — tie ir dzīvi. Bet var arī gadīties, ka šis teikums, kopā ar citiem klusībā manis pieņemtiem teicieniem ir nepareizs: tas sēdeklis, uz kuņa es figūru redzu, var būt Madame Tussand (vaska figūru kabinets Londonā, P. B.) sols; bet pati figūra var būt Kobbeta vaska figūra, kuņai galva laiku pa laikām automātiski kustas.

Šo piemēru es atzīmēju nevis tāpēc, lai pierādītu parasto teikumu apšaubāmību; pa lielākai daļai šie teikumi ar visiem viņos ieslēptiem teikumiem ir pilnīgi pareizi. Bet es viņu minu tāpēc, lai skaidri parādītu, ka liels ir to teikumu skaits, kas ietveras parastajā, šķietami vienkāršā teikumā, un tāpat arī to, cik daudz te ir iespējas, lai šis teikums būtu nepareizs, ja viņā nepareizs izrādītos viens vai otrs viņā ietilpstošais implīcētais (noslēptais, P. B.) teikums.“*)

Šī Spensera teikumu analīze ir daudzā ziņā ievērojama. Viņš pierāda:

*) H. Spencer. „Principen of Psychology“ VII. Chpt. X. § 242.

1) ka pat visvienkāršākais teikums, kas konstatē vienu atsevišķu konkrētu faktu, ir vesela teikuma un līdz ar to arī domu ķēde un sistēma;

2) ka tas, ko mēs vienā teikumā izsakām, ir tikai maza daļa no tā, kas mums būtu jāsaka, ja gribētu visu tur ieslēpto skaidri izteikt.

3) Ja nu vienkāršā teikumā ir tikdaudz implicētu jeb ieslēgtu teikumu un noslēptu neizteiktu domu, tad cik gan vairāk nav teikumu un domu tādā kondensētā un koncentrētā teikumā, ko sauc par sakāmvārdu.

Līdz ar sacīto, šķiet, skaidra arī tā patiesība, ka katrs sakāmvārds ir vesela domu sistēma. Bet tā kā tās ir filozofiskas domas, tad arī iznāk, ka — katrs sakāmvārds ir filozofisku domu sistēma.

Domu, spriedumu un prātojumu sistēma vēl paplašinās, sakāmvārdu lietojot zināmā konkrētā gadījumā. Izkaltā sakāmvārda formula ar visām savām redzamām un neredzamām domu virknēm ir viena domu sistēma. Tad nāk kāds konkrēts gadījums, kas modina otru domu virkni. Un cilvēka domājošais prāts nu savieno un sasaista abas šīs domu virknes. Pats par sevi saprotams, ka apvienojot abas šīs domu virknes, domu vēriens, apjoms un sistēma gūst vēl lielāku plašumu.

Šinī ziņā sakāmvārds ir analogisks jeb līdzīgs mākslas darbam. Mākslas darbā ietvertā domu

un jūtu pasaule tiek atjaunota un paplašināta ar to, ka cilvēks, baudot zināmu mākslas darbu (piem. lasot romānu), no jauna pārdzīvo mākslinieka sniegto jūtu un domu pasauli, to papildinā-dams un paplašinādams ar savu jūtu, domu un fantaziju pasauli.

Kā mākslas darbs īstenībā realizējas tikai tad, kad tas tiek atkal pārdzīvots no otrām un trešām personām, tā arī sakāmvārds. Ārī viņa īstā realizēšanās ir dzīvajā dzīvē, cilvēka domu pasaulē, to ietilpinot iekšā citu domu pinumā, pie kam sakāmvārds ir kā organizējošs centrs, ar pavedieniem uz vairākām pusēm. Tad vēl: tie sakāmvārdi, kur redzamu vietu ieņem vērtējošais un kritiskais elements, arī ir uzlūkojami kā kritika ar implicētu jeb viņos noslēptu interpretāciju un domu risinājumu.

Pilnīga kritika, kā zinām, mēdz sastāvēt no divām krasi manāmām un apzīmētām daļām: 1) no interpretācijas jeb iztīrājuma un paskaidrojuma un 2) pašas tiešās novērtēšanas uz atiecīgās motīvācijas pamata.

Sakāmvārdi lielāko tiesu ir kritika bez redzamas interpretācijas un motīvācijas.

„Āsa mēle griež vairāk kā nazis.“

„Katram savs graustiņš mīļš.“

Jā, bet kāpēc? Kāpēc mēle asāka par nazi? Kāpēc savs graustiņš ir mīļš? To sakāmvārda kritiskais vērtējums nepasaka un nemotivē. Tikai tas vēl nenožīmē, ka šīs interpretācijas un

motīvācijas sakāmvārda kritikā nebūtu. Nē. Viņa tur ir. Viņa ir zemapziņas sfērā, kur mīt cilvēka pagājušā laika pieredzējumi, pagātnē jau izdomātās domas un gūtie atzinumi. Tie tad arī ir sakāmvārda kritikas apslēptie motīvi, uz kuŗu pamata ir būvēts sakāmvārda vērtējošais spriedums.

Ievērojot visu līdz šim sacīto, redzam, ka sakāmvārds tiešām ir filozofiska domu sistēma, tiklab no būtiskā, kā arī no formālā viedokļa.

II. SAKĀMVārDS KĀ FILOZOFIJA PĒC SATURĀ.

Ievads.

Pagājušā nodaļā redzējām, ka sakāmvārds var būt filozofisks aiz formāliem iemesliem, aiz domu gaitas īpatnējā ievirzījuma un domu īpatnējā sakārtojuma.

Te pakavēsimies pie tās patiesības, ka sakāmvārds var būt filozofisks pēc satura, resp. atkarībā no tās domu vielas, par ko sakāmvārds domā un runā. Ja šī viela ir tāda, kas pieder filozofijai, tad arī sakāmvārds, pat neatkarīgi no formas, ir filozofisks. Tāpēc jājautā: vai sakāmvārds aplūko filozofisko vielu?

Uz šo jautājumu jāatbild pozitīvi.

Tā, piemēram, sakāmvārds iztīrā jautājumus, kas pieder ētikai, dzīves filozofijai, psiholoģijai, vēstures filozofijai un pat vispārējai filozofijai.

Tā tad: sakāmvārds runā par tādu vielu, kas pēc savas dabas ir filozofiska. Bet šiem īsajiem konstatējumiem vēl vajadzīga argumentācija.

1. Ētikas viela sakāmvārdā.

Ētika, kā jau redzējām kādā no agrākām nodaļām, ir filozofija, kas vērtē cilvēka izturēšanos no laba un ļauna viedokļa. Ētika runā par tikumību; viņa ir tikumības filozofija.

Un ko dara sakāmvārdi?

Sakāmvārdi lielā vairumā ir taisni tautas tikumības un tikumatziņas likumi.

Bērnus sakāmvārds māca klausīt vecākiem; vecākiem ieteic bērnus mācīt agrā bērnībā („Loki koku kamēr vēl jauns“); pieaugušos māca izvairīties slinkumam un būt čakliem darbā; tāpat māca tos vairīties izšķērdībai un būt taupīgiem; brīdina nesmieties par otra nelaimi, bet ieteic nelaimē būt palīdzīgiem; skubina izvairīties strīdiem un nesaticībai („Neej otra pirtī kašķi meklēt“), bet dzīvot satiecīgi („Miers baŗo, nemiers posta“); brīdina no dzeršanas un nesātības, bet skubina uz mērenu un sātīgu dzīvi; brīdina no mutes palaišanas un skubina būt atturīgam un apdomīgam vārdos; nosoda melus un cildina patiesību („Negoda amats melot“, „Kas melo, tas zog“); dod padomu neaiztikt cita mantu; tāpat cita labu slavu un cita godu („Kas cita godu netaupa, savu nolaupa“) u. t. t., u. t. t.

Ar vārdu sakot: sakāmvārdi māca tautas tikumības principus visā plašumā. Citādi sakot: liela daļa no tautas sakāmvārdiem sevī ietver un izsaka tautas tikumības filozofiju un līdz ar to arī paši tiek filozofija, jo viņi ir filozofisko domu izpaudums.

Par sakāmvārdu ētisko aspektu krievu filozofs J. Sņēģirevs raksta:

„Sakāmvārdos sastapsit jautājumus par dzīves mērķiem, par tautas garu un raksturu, par viņas ētiskām un juridiskām attiecībām.

Nemot visdzīvāko dalību visās cilvēku darīšanās, sakāmvārds vienmēr aizstāv to, kas saprātīgs un taisnīgs, viņš slavē tikumu un bez žēlastības tiesā ļaunumu ar pārmetumu, nievu un apsmieklu; bet viņš arī atvairo cilvēciskās vērtības un pārsteigumus.

„Kas gan Dieva priekšā bez grēka un cara priekšā bez vainas?“

„Kas gan dzīvojot iztikis bez grēka?“

„Nelaieme un grēks — kas gan viņus nepazīst?“ u. t. t. *)

Slēdziens: ētiskie sakāmvārdi ir tautas ētiskā filozofija.

2. Dzīvesfilozofijas viela sakāmvārdā.

Dzīvesfilozofija ir tāda speciālfilozofija, kuŗas apskates, apceres un filozofējuma objekts jeb priekšmets ir cilvēks un viņa dzīves gaīta.

Kāda būtu tā dzīve, kas arī citiem līdzcīvēkiem un visai cilvēces kultūrai dotu visvairāk pozitīvu vērtību?

Kā cilvēkam izturēties svarīgākos dzīves brīžos un dažādās dzīves situācijās?

Un te nāk tautas sakāmvārds un dod padomus un aizrādījumus visos sāpīgākos un grūtākajos dzīves jautājumos. Minēsim, piemēram, kaut pašu centrālāko dzīvesfilozofijas problēmu: par laimi.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы. 1848. XIII—XIV лр.

Tautas sakāmvārdi cilvēkam laimes jautājumu apgaismo diezgan vispusīgi un sīki *). Viņi runā par to, kas ir laime, kas nelaime? Kāda ir laime un nelaime? Kāds ir pats cilvēks laimē un nelaimē? Kādi ir ceļi uz laimi? Kas laimi veicina, kas aizkrusto tai ceļu? Kā izsargāties no nelaimes? Kā mazināt nelaimi, kad tā uzbruksi? u. t. t.

Tāpat tauta savos sakāmvārdos plaši runā par darbu **): par čaklumu un slinkumu, par darba lomu un nozīmi; par darba labumu un svētību; par slinkuma postu; par darba vispārējām metodēm u. t. t.

Sakāmvārdi runā arī par cilvēka mūžu:

„Deguna galu var redzēt ar vienu aci, mūža galu — ne ar abām.“ BFK. 50.

„Dzenis ir raibs, cilvēka mūžs vēl raibāks.“
BFK. 50.

„Cilvēks divus mūžus nedzīvo.“ BFK. 50.

Arī par cilvēku, par viņa dabas pamatīpašībām runā tautas gudrība:

„Cilvēks niknāks kā zvērs.“ BFK. 50.

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“ BFK. 50.

Tāpat sakāmvārdi runā par to, kā cilvēkam saudzīvot un satikt ar saviem līdzcilvēkiem, lai dzīve būtu patīkamāka pašam un citiem.

*) Laimes problēma plašāk apcerēta mūsu darbā „Latvju tautas dzīves gudrība“, I sēj., pirmā daļa.

***) Turpat. I sēj., otrā daļa.

„Nedari to otram, kas pašam nepatīk.“ BFK. 50.

„Dzīvo tā, kā arī citi var dzīvot.“ BFK.

„Cita laba nekāro, sava slikta nesmādē.“ BFK.

„Valdi muti un rokas, tad dzīvosi simts gadu.“ BFK.

Tāda pat dzīvesfilozofija ir arī lielā vairumā citos sakāmvārdos.

Krievu folklorists Sņēgirevs par sakāmvārda dzīvesfilozofisko aspektu raksta:

„Atstāts vienkāršās tautas rīcībā, sakāmvārds nekad neapklus tautas mutē; viņš griežas pie tautas domu pasaules, viņš bauda tautas uzticību un cieņu, viņš tautai ir liecība, galvojums, pierādījums, attaisnojums, vadītājs, un vispār — sakāmvārds ir tautas dzīvē priecīgs un bēdīgs ceļa biedrs.“*)

„Sakāmvārdi, kā dabīgi un no dzīves smelti spriedumi, viegli un it kā paši par sevi dzīvei pielietojami, kamēr zinātnieku domas un rēģulas allaž vien paliek tautai svešas un bez pielietošanas īstenajā dzīvē.“**)

No visa sacītā redzam, ka iztirzādami dzīvesfilozofijas vielu, sakāmvārdi paši tiek filozofiski, resp. tiek par filozofiju.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы. 1848. XIII лр.

***) Turpat. XIV лр.

3. Citas zināšanas un gūdrības sakāmvārdā.

Sakāmvārdā ir ne tikai filozofijas elements vien: arī citas zināšanas un gūdrības tur sastopamas. Tur, tāpat kā tautas dziesmās, ir vēstures, etnografijas, socioloģijas, jurisprudences un dažādu citu zinātņu elementi. Piemēra dēļ aizrādīsim uz juridiskām zināšanām un tiesību elementiem sakāmos vārdos. Krievu zinātnieki šim jautājumam jau sen piegriezuši vērību. Kāds no krievu zinātniekiem, Z. Gorjuškins, jau 1811. g. raksta:

„Lasot senos sakāmvārdus..., nevar neatzīt, ka viņi nebūtu mutiski likumi. Un kā sakāmvārdiem tiešām ir bijis likuma spēks, to pierāda tas, ka daudzus no sakāmvārdiem atrodam pamatā tagad pieņemtiem likumiem.“*)

Kāds cits krievu zinātnieks P. Čubinskis par sakāmvārdiem raksta:

„Daudzi sakāmvārdi nav nekas cits, kā seno tiesu spriedumi un sabiedrību lēmumi. Tie ir „bauslības galdiņi“, kas uzglabājušies gadu simteņiem un kuņos tauta ir uzrakstījusi savu politisko darbību; tie ir lauku pašvaldības darbības liecinieki. Sakāmvārdi arī tagad vēl nosaka daudzas juridiskas attiecības, kas tagad vēl ir un pastāv tautā, un ar sakāmvārdu formulām vēl tagad izšķir strīdus. Kas nonievā sakāmvārdus, tas nonievā nerakstītus likumus, kuņi tagad vēl

*) З. Горюшкинъ. Руководство къ познанію російск. законоискусства. Москва. 1811 г.

vada veselus cilvēku miljonus viņu savstarpējās attiecībās.“*)

Ievērojamais krievu jurists N. Taņancevs par sakāmvārdiem raksta:

„Ierašu tiesības ir vienīgais pirmavots tiesību attīstībā; vienalga, vai šīs tiesības ir mutisku tradīciju veidā, kas eksistē kā stāstījumi par priekšzīmīgiem darbiem un bagātīgi izpaužas attiecīgās darbībās, vai arī viņas eksistē kā precīzi un noteikti formulējumi juridisku sakāmvārdu un parunu veidā; veseliem gadu simteņiem šie formulējumi dzīvo kā nerakstītas tiesības un iet no mutes mutē, bet arī uzrakstītas viņas nezaudē sava pamatrakstura.“**)

No latviešu autoriem sakāmvārdus, kā juridisko zinātņu vielu, ir izmantojis Ā. Švābe rakstā „Latviešu tautas tiesiskie uzskati“ („Latvieši“, II. 1932. g. 15. lp.).

Krievu folklorists Sņēgirevs sakarā ar šo jautājumu raksta:

„Nekur tik daudz nav... izsacītu īstu un svarīgu domu par slimībām, dziedināšanu un zālēm, par dzīvību un nāvi, kā diētiskos sakāmvārdos, pie tam tās izsacītas ne tik daudz spekulātīvi, kā no tautas piedzīvojumiem. Vienoti ar tautas tikumību šie sakāmvārdi ļoti ievēro-

*) I. И. Иллостровъ. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ. 1915 г. 6. lp.

***) И. Таганцевъ. Русское уголовное право. Изд. 2-ое. Общая часть. 1902 г. 130 lp.

jami. Vērīgs ārsts var no viņiem daudz derīgu zināšanu smelties savai zinātnei...“*)

Kā piemērus Šņēgirevs atzīmē šādus krievu sakāmvārdus:

„Dzīvo vienkārši un nodzīvosi simts gadus.“

Šo principu atzīst arī visas lielākās šī laika dabas zinātnes un medicīnas autoritātes.

„Slimnieka vēders ir gudrāks, kā daktera galva.“

„Ēd pusēduma, dzeļ pusdzēruma, tad nodzīvosi pilnu mūžu.“

Arī zem šī sātības principa parakstās moderno laiku attiecīgie speciālisti.

Tauta reizēm ieteic arī gavēšanu kā labu un veselībai derīgu līdzekli.

„Gavēdams neviens vēl nav nomiris.“

Vēl Šņēgirevs citē šādus diētiskus krievu tautas sakāmvārdus:

„Maizē mūsu tēvs, puītra mūsu māte.“

„Kamēr jauns, kremt kaulus, bet vecumā ēd biezputru.“

„Sīpols septiņas slimības ārstē.“

„Ķiploks un rutks — dara vēderu stipru.“

„Kam ķīsēlis un puītra — tam labuma diezgan.“

„Ēst puītru bez sāls, tāpat kā bez mīlestības bučoties.“

*) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ. Кн. VI 1834 г. 73. лр.

Tāpat krievu tautai kā īpatnējus un zīmīgus Sņēgirevs vēl citē citus higiēniskus un medicīniskus sakāmvārdus:

„Pirts mūsu otrā māte.“

Kad Pēterim Lielajam ārzemnieki ieteikuši ierīkot aptiekas un slimnīcas, viņš esot atbildējis:

„Mums, krieviem, pagaidām pietiks ar pirti.“*)

Vēl vērā ņemami šādi Sņēgireva atzīmētie medicīniskie sakāmvārdi:

„Gars (t. i. pirts gars, P. B.) kaulus nelauž.“

„Dzīvo ar prātu, nevajadzēs zāļu.“

„Bēdas gan nenokaus, bet veselību sabojās.“

„Gŗūti tam, kas atmin ļaunu.“

„Labam cilvēkam labumā iet sausa maize (suchari), bet ļaunam pat gaļas ēdieni labu nedara.“

„Labs cilvēks raud no prieka, ļauns no skaudības.“

„Nedusmojies — pārsprāgs žults!“

Cīņā ar slimībām krievu sakāmvārdi ieteic saturēt dūšu, slimībām nepadoties un cik vien iespējams gultā nelikties.

„Slimībai nepadodies, ja gribi no tās atkauties.“**)

*) Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ. 1834 г. IV 79. lp.†

***) Турпат 71.—90. lp.

Krievu medicīnas doktors un profesors Visockis, kas speciāli vācis medicīniska rakstura sakām vārdus un parunas, nāk pie šādas atziņas:

„Ir daudz pavisam pareizu novērojumu un tik prātīgu padomu, zem kuņģiem bez liekas vilcināšanās parakstīsies katrs izglītots ārsts.“*)

No mūsu latviešu medicīniskiem sakām vārdiem piemēra dēļ varam minēt šādus:

„Kad maize un sāls, tad vaigs nav bāls.“

BFK. 50.

„Kur iespīd saule, tur ārstam nav jāiet.“

„B. Z.“ 1936. g. Nr. 121.

„Ēnas pusē līķa ratī piebrauc trīs reizes biežāk nekā saules pusē.“ „B. Z.“ 1936. g. Nr. 121, (Dr. med. N. Vētras uzrakstīti.)

„Pēc darba maize gārda.“ BFK. 96.

„Pēc padarīta darba salds miegs.“ BFK. 76.

„Bez svētdienas nebūs darbdienas.“ BFK. 277.

„Kad vēders nestrādā, arī galva nestrādā.“

BFK. 1200.

„Darbs ir dzīves veselība.“ BFK. 138.

„Kas grūti strādā, tas viegli mirst.“ BFK. 126.

„Pirts — saimes veselība.“ BFK. 50.

„Neēdušam galva sāp, paēdušam vēders sāp.“

BFK. 167.

„Kad vēders sāp, tad jāguļ čūrisku.“ Lange.

*) Н. О. Высоцкий. Медицинскія возрѣнія нашего народа въ пословицахъ и поговоркахъ. Историч. Вѣстникъ 1903 г. июль. Стр. 241.

Ar šīm pāris pieminētām zinātnēm arī ap-
bežosimies, jo citādi nāktos atkārtot daudz no
tā, kas sacīts par tautas dziesmām un pasakām,
kā zinātnes un filozofijas avotiem.

Beidzot te jāpiezīmē, ka speciālāka rakstura
gudrības, kā, piemēram, juridiskās, medicīniskās
un citas, nav nebūt tikai šauri speciāla rakstura.
Nē, viņām ir plašāks vēriens: viņās ir arī vis-
pārējs dzīvesfilozofisks elements.

III. DAŽĀDI SAKĀMVĀRDA FILOZOFISKIE ASPEKTI.

1. Sakāmvārdi kā tautas loģiskās formulas, tautas loģika.

Šīs nodaļas ievadā kā sakāmvārda otro filozofisko aspektu mēs minējam to, ka sakāmvārds ir kā gatavs ierocis un līdzeklis filozofiskā domāšanā. Kā tas saprotams?

Kā nauda ir gatava vērtība un arī līdzeklis citu vērtību mērošanā un mantu maiņas procesā, tā arī sakāmvārds ir tāda izkalta domu formula jeb monēta, kas cilvēkam izlīdz viņa filozofiskā jeb prātnieciskā domu gaitā.

To jau sacījām, ka neviens, pat vienkāršākais ikdienas cilvēks neiztiek bez savas filozofēšanas jeb prātošanas, kaut arī tā būtu prātošana ļoti mazā mērā un šaurā aplokā. Tikai ne ikkatram ir dabas dāvanas, savas prātnieciskās domas, izdevīgi un zīmīgi izteikt. Tādos gadījumos viņam nāk talkā sakāmvārdi ar saviem formulējumiem. Tie skaidri formulē to, ko dažs labs cilvēks ne visai skaidri domā. Dzirdot sakāmvārda formulējumu sasāpējušā jautājumā, cilvēks nevilus iesaucas vai, vismaz, nodomā: „Taisni manas domas!“ un bez tam vēl: „Cik labi izsacīts!“

Tāds cilvēks tad gatavo formulējumu paņēmu un ieliek to kā gatavu argumentu savu pierādī-

jumu un savu attīstāmo domu ķēdē. Dzīves siloģismos sakāmvārds parasti ir lielākā premise.

Saprotama lieta, ka gatavo izmantot ir vieglāki kā gatavu radīt.

Tā tas ir mākslā, tā filozofijā. Piem., to cilvēku, kas prot pasacīt, novērtēt un baudīt labu mākslas darbu, ir daudz vairāk nekā to, kas šādu darbu var radīt. Labu dzejoli izmeklēt un nodeklamēt vai vienkārši izlasīt taču ir nesalīdzināmi vieglāki kā to uzrakstīt. Tā tas ir arī ar filozofisku domu. Arī tur gatavo domu izkalam ir nesalīdzināmi vieglāki paņemt gatavā veidā un ielikt attiecīgā vietā, nekā to izdomāt un prātā izveidot.

Šķietas, ka vismaz 90% no visiem cilvēkiem pieder pie tādiem, kas vairāk izmanto gatavas domas, nekā viņas rada.

Tā tad tautas sakāmvārds ir izkalta filozofiska monēta, kas filozofiskajā domu saimniecībā rada lielus atvieglinājumus.

2. Sakāmvārds kā individuālfilozofijas elements.

Kā noslēgtas, gatavas izkaltas filozofiskas domu vienības, filozofiskas atziņas un sentences, sakāmvārdus izmantojuši arī profesionāli filozofi savos darbos.

Sakāmvārdu un individuālo, profesionālo filozofu mācību sakars vērojams jau no senākiem laikiem.

Sengrieķu filozofi jau pirms Sōkrata sākuši izmantot sakāmvārdus savos filozofijas darbos. Te daži piemēri.

Hērakleīts (540.—480. g. pr. Kr.). Viņa filozofijā, kuŗas stils pazīstams ar savu gleznaino un aforistisko valodu, sastopam daudz sengrieķu sakāmvārdu, kā to aprāda pazīstamais grieķu literātūrvēsturnieks Bergks (Griechische Literaturgeschichte, erster Band 1872. g. 368. lp.).

Dēmokrīts (460.—371. g. pr. Kr.). Kāds no jaunākiem filozofijas vēsturniekiem, vērā ņemot sakāmvārdu aspektu, par Dēmokrīta filozofiju raksta:

„Dēmokrīta ētisko rakstu fragmentos ir liels skaits tādu, kas pēc sava rakstura šķiet esam veco sakāmvārdu gudrības.“*)

Un tiešām: daži no Dēmokrīta aforismiem un sentencēm pat ļoti radnieciski mūsu sakāmvārdiem, piem.: „Dzīvnieks zin, cik daudz viņš drīkst (ēst), bet cilvēks nezina“ (Dēmokrīts). Latviešu sakāmvārds: „Lops zin savu mēru, bet cilvēks nezina“.

Vēl atzīmēsim šādas Dēmokrīta gudrības, kas līdzinās sakāmvārdiem:

„Puika ir tas, ne vīrs, kas prasa bez mēra.“

„Kas mēru zin ēšanā un dzeršanā, tam nekad nakts nav par garu.“

*) W. Capelle. „Die Vorsokratiker“. 1936. 393. lp.

„Mērs (mērenība) pietur prieku un dara to vēl lielāku.“

„Laimīgs tas, kas priecīgs mazumā, nelaimīgs tas, kas neapmierināts bagātībā.“

„Ārsta māksla dziedē miesas kaites, bet gudrība atbrīvo dvēseli no ciešanām.“

„Miesas skaistums ir dzīvniecisks, ja tur prāta nav klāt.“

„Daudzi prieki rada nelaimi.“

„Ieradums dara vieglāku dienas darbu.“

„Tik tie ir dieviem mīļi, kas neļūst.“

„Katra pienākums ir taisnību runāt, un tas arī ir izdevīgāki.“

„Drošība atvaira likteņa sitienus.“

„Kas pastāvīgi naudas varā, tas nekad nevar taisns būt.“

„Vārds ir tikai darba ēna.“

„Centies pēc lieliem darbiem, ne pēc lieliem vārdiem.“

„Labam nav jābēdājas par ļauno pašam.“

„Kas nevienu nemīl, to arī pašu neviens nemīl.“

„Nesmejies par citu cilvēku nelaimi, bet jūti tai līdz.“

„Sieva ir spējīgāka kā vīrs visādu ļaunumu izdomāšanā.“

„Sievietes greznums ir — mazrunība; bet arī vienkāršs greznums viņai ļoti piestāv.“

„Domu saskaņa rada draudzību.“

„Daudzi cilvēki, kas nekā daudz nav mācījušies, tomēr prātīgi dzīvo.“

„Labu atrod ar grūtībām, ļaunu atrod pat nemeklējot.“

„Neprātīgas ir muļķa cerības.“

(No Dēmokrita rakstiem par ētiku.)

Sōkrats (dzimis ap 469. g. pr. Kr., miris 399. g. pr. Kr.). Tāpat Sōkrats, kam nācies daudz ar tautu runāt, sludinot savas tikuma mācības, ir lietojis sakāmvārdus, gan uz tiem allaž balstīdamies, gan tos iepīdams savā filozofijā.

Pēc Plātona liecības, Sōkrats arī savā aizstāvēšanās runā pie tiesas atsaucies uz sakāmvārdiem, šo tautas un līdz ar to arī Dieva balsi. Tā, piem., viņš, starp citu, saka:

„Man ir gan arī kaut kādi piederīgie, jo, kā Homērs saka: „Arī es neesmu ne no koka, ne no akmeņa dzimis, bet no cilvēkiem.“ („Sōkrata aizstāvēšanās runa.“ Tulk. Fr. Garais, 62. lp.)

Šim grieķu sakāmvārdam ir radniecīgs arī mūsu latviešu: „Vai tad es kāds skalģana bērns?“

Plātons (427.—347. g. pr. Kr.). Vēl plašāk kā Sōkrats sakāmvārdus ievērojis un lietojis viņa skolnieks un viens no lielākiem grieķu filozofiem: Plātons. Kāds no krievu filozofiem un filozofijas pētniekiem, prof. J. Lapšins, raksta:

„Savos darbos viņš (t. i. Plātons, P. B.) plaši izmanto sakāmvārdus, augsti vērtēdams viņu atjautu un dziļumu. Viņš min sakāmvārdus, kas attiecas uz teikām, reliģiju, vēsturi, ģeografiju, mā-

jas un sabiedrisko dzīvi, uz rotaļām, uz filozofiju, teātri un dzīvniekiem.“*)

Savu spriedumu par Plātonu sakarā ar sakāmvērdiem Lapšins balsta uz kādu speciālu pētījumu „Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Plato.“ Von Dr. Eugen Grünwald. Berlin 1893.

Minētais autors tiešām rūpīgi pārstaigājis Plātona filozofiju, sakopojis viņa sakāmvērdus un sadalījis tos attiecīgās grupās, kuŗas prof. Lapšins arī atzīmē. Dažas no šīm grupām ir itin kuplas un satur vairākus desmitus sakāmvērdus.

Kāds otrs Plātona pētnieks, Lingenbergs, savā rakstā „Platonische Bilder und Sprichwörter“, Köln, 1872, tāpat izvācis Plātona sakāmvērdus un sadalījis tos šādās grupās: a) sakāmvērdi attiecošies uz dievišķām būtnēm, b) uz cilvēku attiecīgie, c) uz cilvēka darba ražojumiem un dabas produktiem attiecīgie, uz zināmām personām, d) uz tikumiem un ierašām un e) Plātona sentences. Lingenberga grupas tāpat ir plašas un bagātas.

No visa tā redzam, ka lielais domātājs un spīdošais stilists Plātons savu domu atbalsstīšanai un stila izkopšanai ir turējis par nepieciešamu izmantot tautas sakāmvērdus, parunas un sentences.

Aristotelis (384.—322. g. p. Kr.). Ne mazāku vēriību kā Plātons sakāmvērdiem piegriezis otrs

*) Проф. И. Лапшин. философия изобретения etc. II Прага 9. лр.

lielais grieķu filozofs, Aristotelis. Viņš par sakāmvērdiem raksta:

„Sakāmvērdi nav nekas cits kā senās filozofijas atliekas, kas no cilvēces sirmo pirmlaiku drupām ir izglābtas. Tāpēc viņus nedrīkst pavirši uzlūkot, bet ir čakli jāpēta: jo tur kā dzirkstis zem pelniem glabājas senā gudrība, kas patiesības saskatīšanā bij redzīgāka nekā vēlāku laiku filozofija.“*)

Pat savos lielajos darbos, piem., runājot par Grieķijas valsts satversmi, Aristotelis aizrāda, lai pētnieki piegriež lielāku vērību vietējiem sakāmvērdiem. Iespējami pat, ka Aristotelis pats ir vācis tautas sakāmos vārdus, jo pētnieki viņa rakstu bibliografijā min arī kādu sakāmvērdu krājumu: tas būtu vai nu paša Aristoteļa savākts, vai arī kāda nezināma autora izvākts no Aristoteļa rakstiem.

Grieķu literātūrvēsturnieki zin stāstīt, ka Aristoteļa un Izokrata piekritējiem pat izcēlusies nīkma polemika par sakāmvērdu nozīmi.

„Filozofi un vēlāk gramatiķi ar lielu cītību ir sakāmvērdus vākuši, gan no tautas mutes, gan no literatūras, tos bagātīgā mērā uzkrājuši, kārtājuši un izskaidrojuši,“ tā raksta pazīstamais grieķu literātūrvēsturnieks Bergks.**)

*) Johann Michael Sailer. „Die Weisheit auf der Gasse“. Augsburg. 1810. 11. lp.

**) Th. Bergk. „Griechische Literaturgeschichte“. Berlin. 1870. 366.—367. lp.

Sofisti. Tāpat sakāmvārdus savā filozofijā bagātīgi lietojuši dažādu laiku sofisti senajā Grieķijā: gan Sōkrata laikā, gan arī otrā un trešā gadu simtenī pēc Kristus.

Sofisti ļoti labprāt mīlēja sakāmvārdus iepīt savās runās, jo viņi runu stilu rūpīgi kopa. Sakāmvārdus savos rakstos un runās tie uzlūkoja par savu runu un rakstu eleganci un krāšņumu.

Kāds otrs literātūrvēsturnieks, A. Bernhardijs, min dažus no Romas laikmeta grieķu filozofiem un runātājiem (Filostratu un Āristenetu), kas, tā sakot, vai bēršus bēruši tautas sakāmvārdus un parunas gan savos rakstos, gan publiski turētās runās. Kopdami un izsmalcinādami savas valodas stilu, tie to lielā mērā darījuši ar tautā veidoto valodu un domu formulu, sakāmvārdu, palīdzību.“*)

Tāpat sakāmvārdus un parunas savos darbos ir izmantojis ievērojamais grieķu mēdiķis un filozofs Hipokrāts (460.—377. g. pr. Kr.).

Viņš sakāmvārdu un aforismu veidā arī pats savus medicīniskos padomus un imperātīvus uzrakstījis. Te kādi piemēri:

„Dzīve ir īsa, māksla gaļa, izdevīgs mirklis dārgs, pieredze krāpīga, tiesa smaģa.“

„Mieģs un bezmieģs pāri par mēru ir bīstami.“

„Gan pieēšanās, gan apetīte, gan viss cits, kas pāri dabiskām robežām, nav labs.“

*) G. Bernhardy. „Grundriss der Griechischen Literatur“. Vierte Bearbeitung. Erster Theil. 1876. 629.—641. lp.

„Neparasts nogurums vēsta slimību.“

„Izsalcis neķeries pie darba.“

„Kas ēd vairāk, kā miesa to atvēl, tas rada slimību.“

„Ilgi novājināts organisms ātri neuzlabojas; īsā laikā novājināta miesa uzlabojas ātrāki.“

„Rudens ir nelabvēlīgs diloņa slimniekiem.“

„Miesā, kur sviedri, tur ir slimība.“

„Organismā, kur aukstumi un karstumi, tur ir slimība.“*)

Šie piemēri no grieķu filozofijas dod liecību par to, ka sakāmvārdiem, kā tautas gudrībai, svarīga loma piekrīt arī atsevišķo filozofu darbos. Un par to arī nav jābrīnās: katra filozofa domājošais gars taču ir tikai daļa no tā tautas gara, pie kuŗas attiecīgais filozofs pieder.

Bez tam: katrs filozofs savu jaunradošo domu pasauli taču var celt tikai no tiem domu pasaules materiāliem vai arī ar to materiālu palīdzību, ko viņš atrod priekšā kā gatavu.

Katra domātāja darbs ir attiecīgā iepriekšējā darba turpinājums. Un te nelīdz arī kāda filozofa augstprātīga un nievājoša atsauksme par sakāmvārdiem (piem. Hēgeļa, kas sakāmvārdus nosauc par „triviālām patiesībām“). Bez Hēgeļa „augstām gudrībām“ (kuŗās daudz nesaprotama un daudz arī mazderīga) tauta var itin labi dzīvot, kamēr bez sakāmvārdu dzīvi vadošiem principiem tautas nav varējušas dzīvot.

*) Афоризмы Иппократа. 1848 г. 63—88. лр.

Te vēl kāds piemērs no mūsu filozofijas un mūsu filozofiem.

Daudzi gan būs pārsteigti, kad es minēšu kāda filozofa vārdu, bet es tur nekā nevaru līdzēt. Šis vārds ir — Kaudzīšu Reinis.

Viņa aforismos un sentencēs, kas iespiesti krājumos „Vija“ IV. un V. burtnīcās, ir patstāvīgas un oriģinālas filozofijas nesalīdzināmi vairāk, kā daudzos mūsu filozofijas speciālistu un lektoru rakstos un lekcijās, kur atstāstītas tiek gandrīz vienīgi cittautu filozofu domas.

Kaudzīšu Reinis ir īsts tautas filozofs.

Bez formālas skolas izglītības ar spilgtu prātniecisku talantu viņš ir no tautas nācis, tautā dzīvojis un tautas domas domājis. Tāpēc arī viņa oriģinālie gudrojumi tik cieši saplūst ar tautas prātniecību un sakāmiem vārdiem, ka reizēm pavisam gandrīz neiespējami tos izšķirt. Te kādi piemēri.

„Vijas“ IV. burtnīcas beigās ir atzīme „R. oriģināldomas“. Tas nozīmē: Kaudzīšu Reiņa oriģināldomas, viņa oriģinālie prātojumi, aforismi un sentences.

Bet iepazīstoties ar aforismu un sentenču saturu, sastopam tur daudzus neapšaubāmus tautas sakāmvārdus, kā, piem.:

„Kam dārzā bites, tam medus lēts.“

„Jo vairāk medus ēd, jo rūgtāka mute.“

„Liekulis laizās, lai viņam piesmērē vai darvu mutē.“

„Kam nav darba dienu, tam nav arī svētdienu.“

„Gudrība savējos nekad neapkauno.“

„Āizliegīti āboli tie saldākie.“ (Variants, P. B.)

„Labāk lai trūkst laika divreiz, nekā darba vienreiz.“

„Jo vairāk suns rej, jo mazāk to pēc dzird“
u. c.

Vismaz šo rindiņu rakstītājam viņi ir ienākuši kā sakāmvārdi no vairākām Latvijas pusēm.

Kā gan tas izskaidrojams: vai Kaudzīšu Reinis tiešām būtu gribējis lepoties ar tautas mantu?

Maz ticams. Vairāk izskaidrojams tas ar to, ka viņš tā iedzīvojies tautas gara pasaulē, tā ieklausījies tautas teicienos, tā piesavinājis tautas valodu ar viņas parunām, sakāmvārdiem un īpatnējām formām, ka viņam dažbrīd tiešām ir bijis grūti izšķirt, kas ir tautā kaut kad dzirdēts, kas paša pilnīgi patstāvīgi izveidots. Varētu būt arī otrādi: Kaudzīšu Reiņa radītie aforismi pārģājuši tautā kā sakāmvārdi.

V. „Vijas“ burtnīcā sastopam šādu virsrakstu: „No veciem un jauniem laikiem.“ Virsrakstam seko atkal rinda aforismu, sentenču u. t. t. Šinī nodaļiņā atkal sastopam juku jukām gan tautas sakāmvārdus (ko Kaudzīšu Reinis arī, šķiet, ietvēr apzīmējumā „no veciem laikiem“), un arī paša Kaudzīšu Reiņa oriģinālaforismus un sentences.

Ar vārdu sakot: šī tautas filozofa darbos ir daudz arī sakāmvārdu, un, šķiet, viņš nav vairāk „noziedzies“, kā augšā minētie lielie sengrieķu filozofi, kas arī savos darbos iemistroyuši grieķu tautas sakāmvārdus.

Ar sacīto, domājam, attaisnojas mūsu virsraksta tēze, ka individuālfilozofijā ir allaž vien arī savs skaits tautas filozofijas sakāmvārda tērpā.

Te vēl jāpiezīmē, ka sakāmvārda un filozofijas attiecības vēl labi raksturo tā aforistiskā filozofija, kāda ir Paskaļa, Labrijēra, Ničšes un citu aforistisko filozofu darbos.

Aforismam ar sakāmvārdu ir liela līdzība: a) filozofiskais saturs abiem, b) koncentrēts un pēc mākslinieciskiem principiem veidots dzejas stīls.

Tikai sakāmvārds ir vecāks un dabiskāks, kamēr filozofiskais aforisms ir jaunāks, individuālāks un māksliskāks.

Sakāmvārds kā tautas darināts aforisms ir, bez tam vēl, dzīvei tuvāks. Jaunāka laika filozofiskais aforisms ir tikai sakāmvārda imitācija, pēc sakāmvārda parauga darināts.

3. Filozofijas sākumi saistīti ar sakāmvārdu.

Kādā no sākuma nodaļām „Filozofija un tautas gudrība“ šo tematu pa daļai jau skārām. Te pasvītrosim tikai īpaši sakāmvārda un filozofijas cēloniskos un ģenētiskos sakarus.

Šo tematu iztirzā arī krievu folklorists J. Sņēgirevs. Āizrādot, ka grieķiem bijuši g n ō m i jeb gudrības pantīni un paroimijas, t. i. gudrības sentences, līdzīgas mūsu tagadējiem sakāmvārdiem, viņš raksta:

„Paroimija pēc vārdnīcas to pārtulkojot nozīmē „pie ceļa“ (para = pie, oime = ceļš), t. i. pie ceļa jeb ceļam sacītais, it kā padoms ceļā vai arī krustceļos, kādu ceļu izvēlēties.“

Tālāk Sņēgirevs raksta, ka šīs paroimijas jeb sakāmvārdi bijuši rakstīti uz ceļu hermām, t. i. uz īpašiem blakusceļa akmeņiem, kas pa daļai līdzīgi mūsu kilometru stabiem, pa daļai robežu akmeņiem..

Grieķijā visi šie ceļu akmeņi jeb hermi bijuši aprakstīti ar grieķu paroimijām jeb sakāmvārdiem, t. i. ar gudriem padomiem ne tikai par to vien, kas ceļā noder, bet arī par to, kas noder un noderēs dzīves ceļā un dzīves gaitās.

Kāds angļu ceļotājs sakarā ar šo parādību saka par Grieķiju: „Viņā nav neviena akmeņa bez uzraksta.“

No šiem ceļa akmeņu uzrakstiem tad katrs ceļnieks varēja mācīties derīgas un dziļas dzīves gudrības.

Sakarā ar šo parādību Plātons saka:

„Ceļojot pa Ātiku var iemācīties tikumus, lasot uzrakstus no hermām, kas novietotas pie lieliem ceļiem un arī apdzīvotās vietās; šinīs uz-

rakstos bij ietvertas gudrības sēklas un pirmie filozofijas elementi.“*)

„Grieķu gudrie allaž aprobežojās ar to, ka uzrakstīja pašas galvenākās un svarīgākās dzīves rēģulas, kas tad vēlāk pārvērtās par tautas sakāmvērdiem un izveidojās par tautas tīkumu mācību un par tautas likumiem.“ **)

Arī Aristotelis par šiem gudrības teikumiem, resp. sakāmvērdiem, teic: „Tie ir senās filozofijas atliekas..., kas uzglabājušās pateicoties savam īsumam, skaistumam un atjautai.“

Tā tad arī abi lielākie grieķu filozofi ieskata sakāmvērdus par filozofijas pirmposmu, par filozofijas sākuma elementiem un dīgļiem.

*) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ
Книжка I, 18 лр.

**) Turpat. 18. лр.

IV SAKĀMVĀRDU MASA UN TAUTAS PRĀTNIECĪBAS SISTĒMA.

Sakāmvārdos ietvērto tautas atziņu un zināšanu masu var saukt par tautas prātniecības masu.

Plaša, aptveroša un vispusīga ir šī tautas gudrības jeb dzīves filozofijas masa.

Sakarā ar šo jautājumu šo rindiņu autoram dažus gadus atpakaļ nācās rakstīt:

„Tautas sakāmvārdi runā par cilvēka mūžu, pasauli, ļaudīm, par cilvēku vispār, par jaunību un vecumu, par jaunu un vecu, par slimību un veselību, par dzīvību un nāvi, par mīlestību un precēšanos, par vīru un sievu, par vecākiem un bērniem, par brāļiem un māsām, par radiem un draugiem, par kungu un kalpu, par darbu un slinkumu, par bagātību un nabadzību. Tāpat plašs ir šis tautas dzīves likumu krājums par cilvēka dažādām rakstura un citām psihiskām un ētiskām darbībām. Sakāmvārdi sniedz savus filozofiskos formulējumus par gudrību un muļķību, par zināšanu un nezināšanu, mācīšanu un nemācīšanu, par taupību un izšķērdību, par prātīgumu un neprātu, par patiesību un nepatiesību, par taisnību un netaisnību, par lepnību un pazemību, par labu un ļaunu, par kaunu un nekaunību, par godu un negodu, par slavu un neslavu, par smiekliem un raudām, par priekiem un bēdām, par pļāpību un klusuciešanu, par skolu

un audzināšanu, par laimi un nelaimi u. t. t., u. t. t. Viss tas ir ietverts tautas dzīves filozofisko principu krājumā. Ar visiem šiem dzīves jautājumiem un problēmām nodarbojas tautas sakāmvārdi. Katrā nopietnā dzīves gadījumā tautai ir kas nopietns ko teikt. Katrā tādā gadījumā tauta ir izstrādājusi kādu nopietnu atzinumu — ko darīt un kā darīt.“

(P. Birkerts. „Latviešu sakāmvārdi un parunas.“ 1927. g. Ievads, 7.—8. lpp.)

Bet vai šī filozofijas domu un atziņu masa ir chaotiska, sasvaidīta, bezstruktūras un bezsistēmas masa?

Uz šo jautājumu jāatbild ar — nē.

Kā katrā sakāmvārdā, kā redzējām, ir sava sistēma, tā arī visā sakāmvārdu masā un kopumā.

Saprotama lieta, šis sistēmas jēdziens ir jāņem relatīvi. Sakāmvārdu sistēma visā sakāmvārdu masā ir vairāk gan intuitīva, kā apzinīgi un ar īpašu nolūku sakārtota.

Arī te interesanti izklausīt folklorista Spēģireva domas par šo jautājumu.

„Lai gan sakāmvārdi ārēji izliekas atsevišķi un nesaistīti, tomēr tautas dzīvē viņiem ir neredzams, iekšējs, organisks sakars, viņi ir kaut kas vesels, tāpat kā pati tauta. Pat viņos šķietamās prefrunas īstenībā tikai apgaismo kādas lietas dažādās puses, izpauž dažādus uzskatus, kas

īpatnēji savam laikam, savai vietai un attiecīgai personai.“*)

Kādā citā savā grāmatā Spēgirevs skaņ vėl šo pašu tematū. Cifējis vairākus sakāmvardus, viņš saka:

„Ātsvabinoť sakāmvardu domas no viņu vārdiskā iefērpa — jūs, neskatoties uz viņu ārējo nevienādību un dažādību, atradīsiet iekšēju līdzību un vienību...“**)

Tālāk autors aizrāda, ka to pamatprincipu, kas valda un vada tautas un cilvēci, nav daudz. Šie pamatprincipi ir arī daudzo un dažādo sakāmvardu avoti, ko sauc par tautas gudrību un „dieva balsi“.

„Ja sirds sirdij vēsti dod,“ ja „gars garu izprot,“ tad arī sakāmvardiem, kaut arī tiem nav savā starpā ārēja sakara, tomēr ir iekšējs spēks un iekšējs sakars, tāpat kā visai tautas iekšējai un ārējai dzīvei.“**)

Ja sakāmvardu masa tautas atmiņā un garā tiešām būtu bez sistēmas un sakara, bez asociācijas saitēm, ja tie būtu kā zirņi maisā sabērti, tad cilvēks nespētu arī viņus vajadzīgā un attiecīgā gadījumā atcerēties un tos pielietot īstā vietā. Bet ja tauta visumā vai viņas atsevišķs loceklis to spēj, tad tas nozīmē, ka sakāmvardi

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы, XIV лр.

***) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ 1834 г. Кн. IV 204 лр.

***) Turpat. 204. лр.

ir savstarpēji saistīti ap kādu centrālo psīches daļu, kur tad tos asociācijas ceļā var apzinīgi vai intuitīvi saukt talkā vajadzības gadījumā un vajadzīgā brīdī. Citiem vārdiem: viņi ir tautas apziņā sakārtoti zināmā sistēmā.

Pētniekam atliek šo sistēmu padarīt plašāku un pilnīgāku, lai to varētu apzinīgi lietot.

No vairākiem tautas gudrības ideoloģiskajiem avotiem sakāmvārdi, bez šaubām, ir vissvarīgākais.

Katrs sakāmvārds ir prātniecība jeb filozofija jau pats par sevi, bez tam — tas ir viena šūna tautas prātniecības sistēmā.

Kā atsevišķs cilvēks dzīvo savu atsevišķo, individuālo dzīvi un bez tam vienā un tanī pašā laikā kopā ar citiem cilvēkiem iztaisa dažādas sabiedriskas vienības, grupas, valstis un nacijas, kā atsevišķi zemes avoti, grāvīši un strautiņi kopā saplūzdami iztaisa lielas upes un ezerus — tā atsevišķi sakāmvārdi kopumā iztaisa tautas prātniecību.

V KOPSAVILKUMI PAR FILOZOFIJU SAKĀMVĀRDĀ.

1. Tautas sakāmvārdi ir filozofija tiklab pēc satura, kā pēc formas.

2. Sakāmvārdus par filozofiju pēc formas padara:

- a) domu kondensācija (piesātinājums), kas nelielā vārdiskā čaulā ietver milzum daudz satura;
- b) domu ģeneralizācija, kas ar sakāmvārda īso sacījumu aptver lielu parādību virkni;
- c) domu īpatnējais loģiskais izkalums jeb formula, kas visas tautas domāšanā cirkulē kā loģiska monēta;
- d) domu kvintesences jeb visbūtiskākā izvilkuma raksturs, kas sakāmvārdu liek līdzās zinātnes likumu formulējumiem;
- e) domu kritiskais aspekts, kas visu pārdomā, salīdzina, sver, vērtē, kā to dara katra filozofija;
- f) problemizēšana jeb gudrošana, kur doma uzstāda visādas hipotēzes, varbūtības un iespējas, tad visas tās pārtilā, apsver, pārdomā, apgudro;
- g) filozofiskā sistēma sakāmvārdā, jo sakāmvārda īsais sacījums sevī satur ve-

selu domu, risinājumu un secinājumu virkni, no kurām pat sakāmvārds ir tikai pēdējais slēdziens.

3. Sakāmvārdu par filozofiju pēc satura padara tās sakāmvārdā ietvertās domas un problēmas, kas zinātnes vēstures gaitās ir jau par filozofiskām atzītas. Tādas ir:

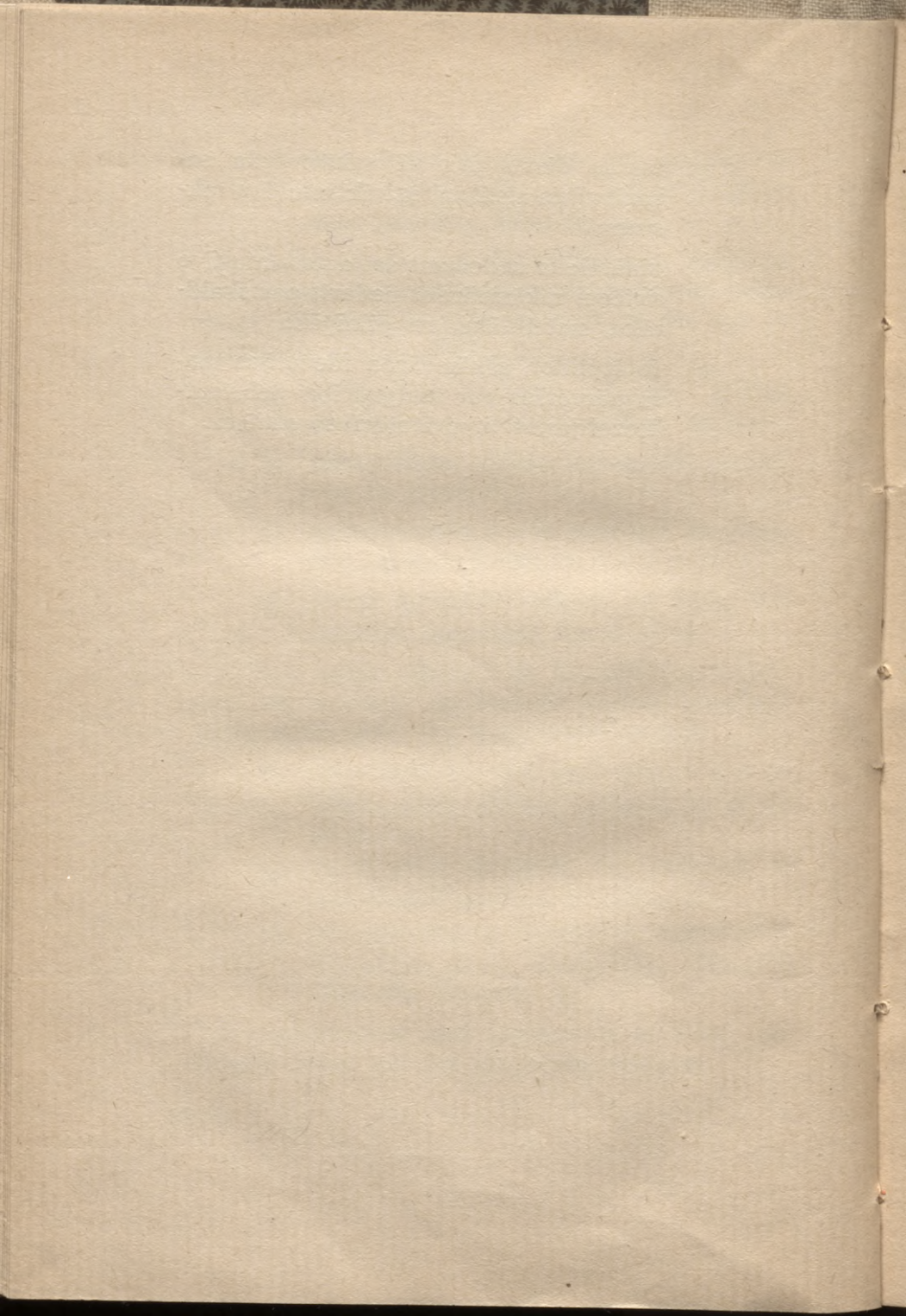
- a) sakāmvārda ētiskie principi, ētiskās problēmas un vispār ētiskais saturs;
- b) sakāmvārda dzīvesfilozofiskās problēmas un elementi;
- c) dažādas citas tautas gudrības un vispārēja rakstura zinātnes;
- d) citām speciālfilozofijām un filozofijas nozarēm piederošā domu viela.

4. No citiem sakāmvārda filozofiskiem aspektiem vēl minami: sakāmvārda ciešais ģenētiski-vēsturiskais sakars ar individuālfilozofiju:

- a) individuālfilozofija savā domu masā ietilpina daudz ģatavu sakāmvārdu un viņu domu;
- b) sakāmvārds ģenētiski un vēsturiski ir individuālfilozofijas priekštecis;
- c) pēc sakāmvārda parauga ir radies īpašs filozofijas tips: aforistiskā filozofija (Paskals, Nīčše u. c.).

5. Sakāmvārdi savā kopumā ir ne tikai filozofiska masa, bet arī filozofiska sistēma:

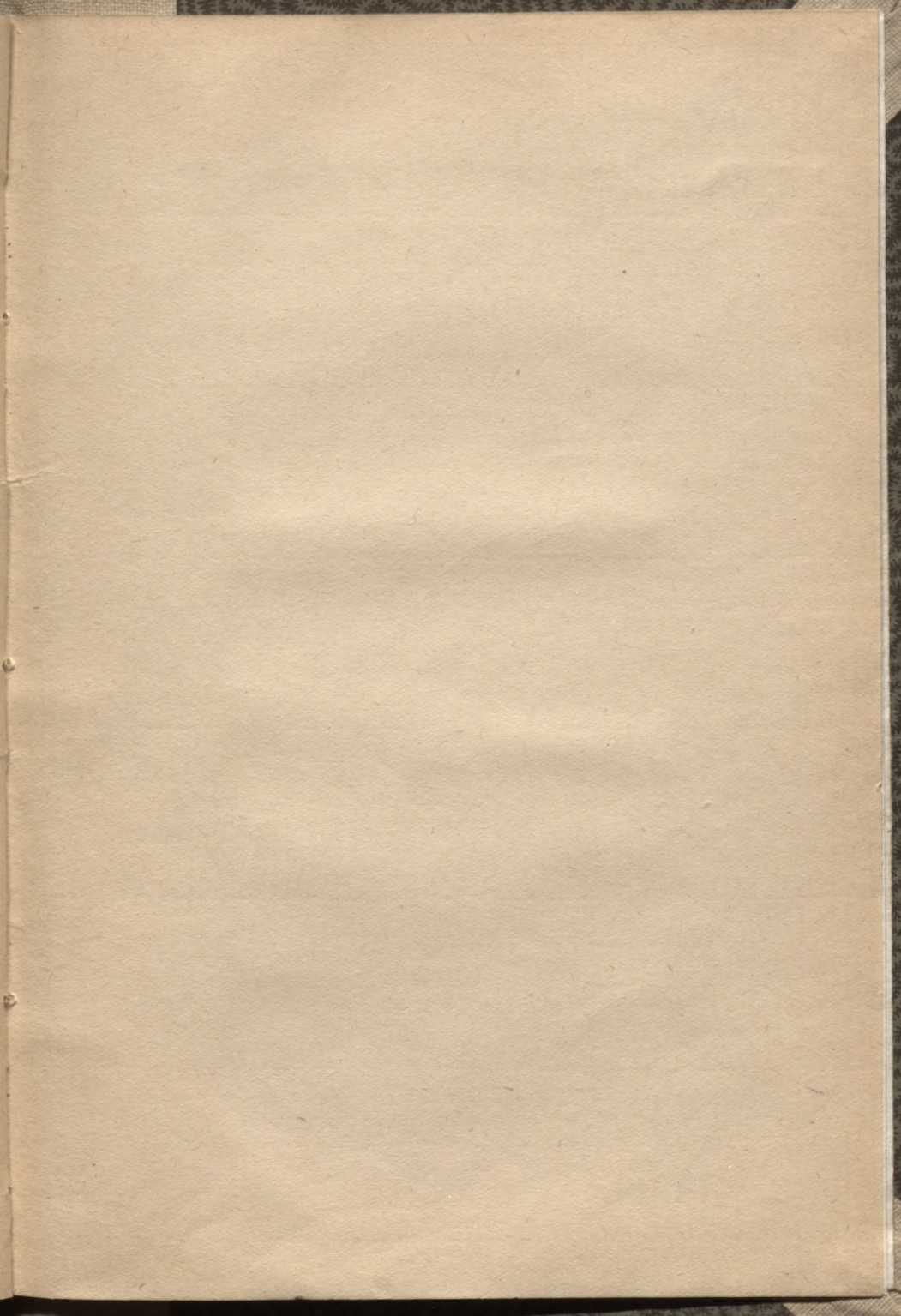
- a) tautas domu pasaulē sakāmvārdu sakarībai un sistēmai vairāk intuitīvs raksturs;
- b) zinātnieka uzdevums šo tautas intuitīvo sistēmu sakāmvārdos padarīt par skaidrāku, noteiktāku un pilnīgāku;
- c) to izpildot, sakāmvārda filozofijas masa pārvēršas par tautgudrības jeb tautafilozofijas, t. i. prātniecības sistēmu.

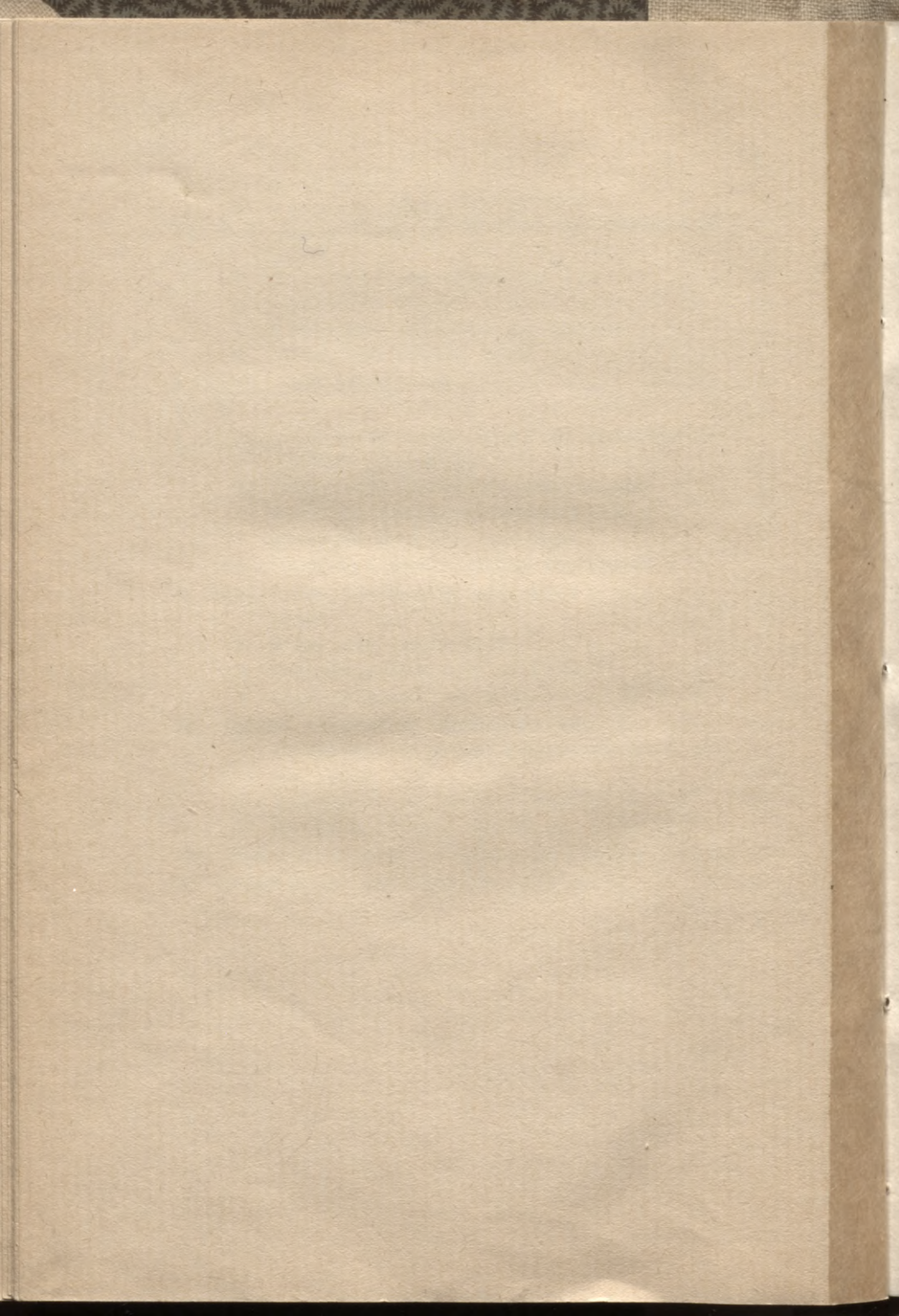

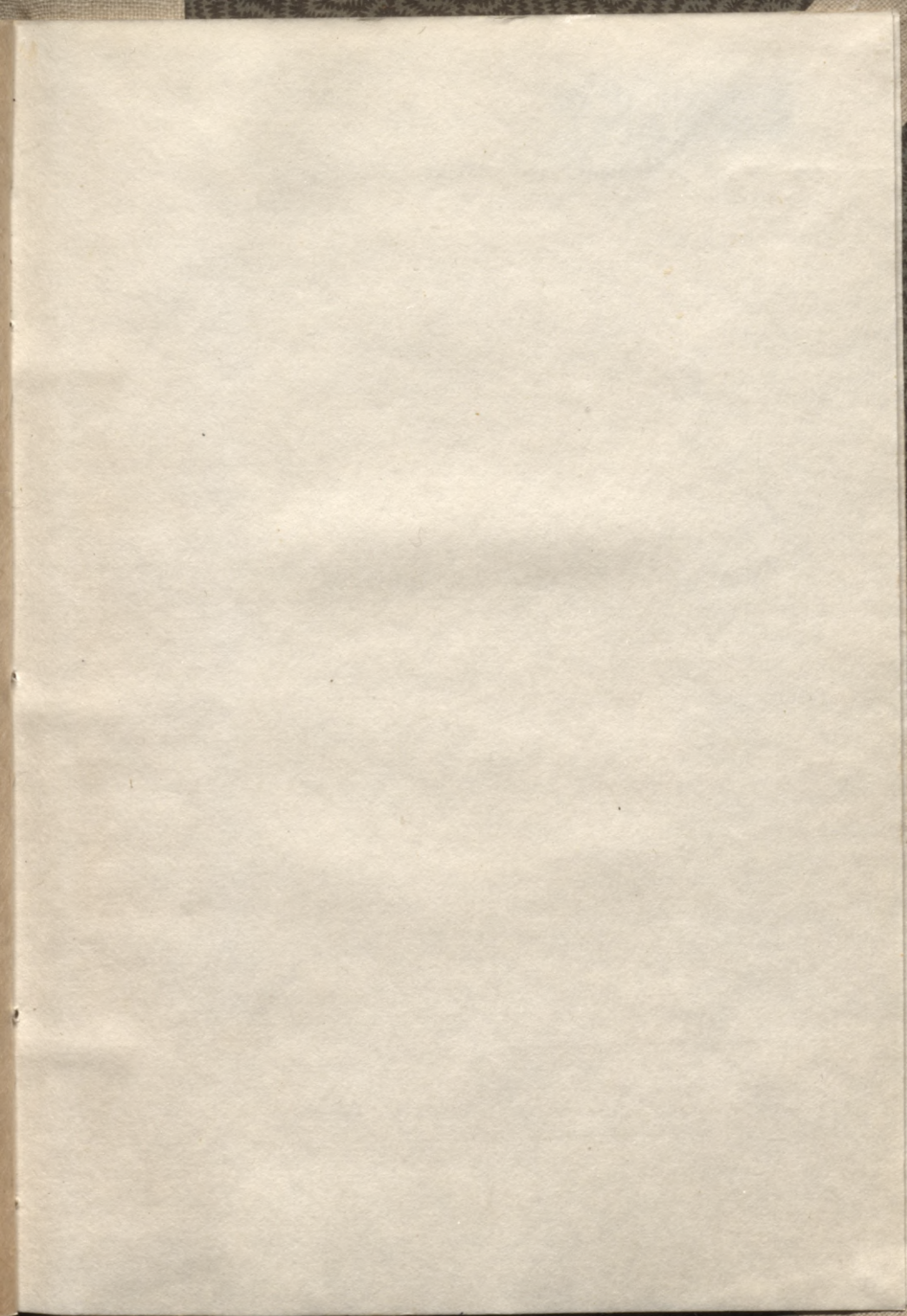
Latvju sakāmvārda filozofija.

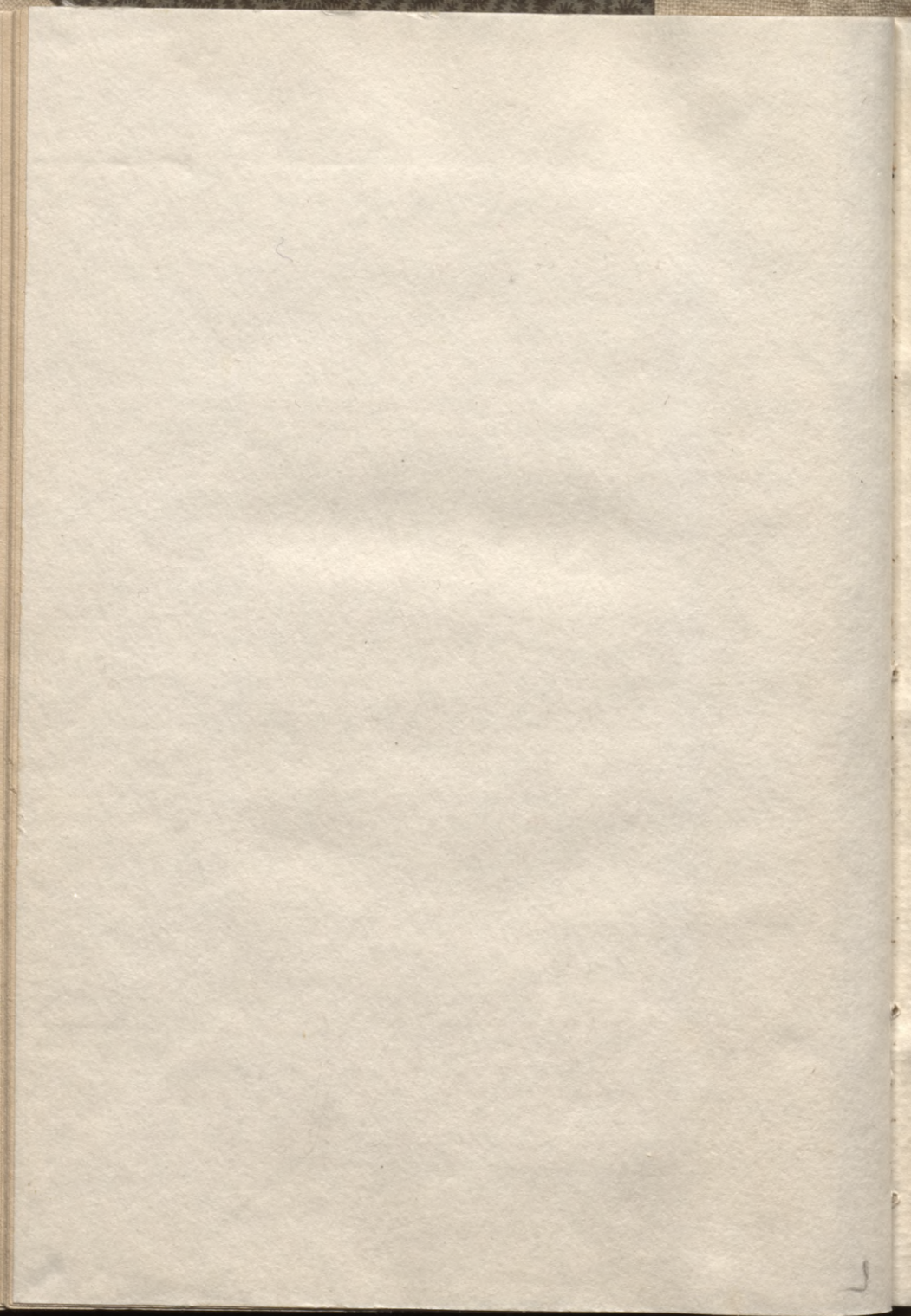
Priekšvārds	3
Vispārējā uztvere	6
Sakāmvārds filozofijas apgaismē	10
Ievads	10
I. Sakāmvārda būtība un jēdziens	11
II. Dažādu tautu domas par sakāmvārdu	15
1. Tautu vispārējie spriedumi par sakāmvārdu	15
2. Sakāmvārda patiesīgums	16
3. Sakāmvārdam ir augstākās tiesas autoritāte	17
4. Tautas domas par sakāmvārda vērtību	20
III. Folkloras autoritātes un zinātnieki par sakāmvārdu	21
IV. Sakāmvārda apcere mūsu zemē un literātūrā	27
1. Mancelis	27
2. Vecais Stenders	32
3. Elverfelds	33
4. J. G. Kōls	35
5. Jūlijs Altmanis	37
6. Bernhards Driķis	38
7. Kažoku Dāvis	40
8. Kāda anonima autora raksts par sakāmvārdiem	46
9. V. Pludonis	50
10. J. Lautenbachs	52
11. Teodors Zeiferts	53
12. Jaunākie latviešu literātūrvesturnieki	54
13. Dažādi vispārēji slēdzieni	56
V. Sakāmvārda gudribas veidi	57
1. Atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības	57
2. Kritiskas gudribas	58
3. Nosodošas pamācības, atturoši padomi	59
4. Bridinājumi	60
5. Noliegumi un aizlieguma imperatīvi	62
6. Pavelējumi un rīkojuma imperatīvi	63
7. Pozitīvi padomi un pamācības	63
8. Mierinājumi	64

	lpp.
9. Drošinājumi	65
10. Uzbrukumu atvairošas gudrības	66
VI. Daži kopsavilkumi un slēdzieni par sakāmvarda būtību	67
1. Sakāmvarde pēc satura	67
2. Sakāmvarda forma	68
3. Sakāmvarda uzdevums un funkcija	68
4. Sakāmvarda dziļākie avoti	69
Filozofija pašā sakāmvardā	71
Ievads	71
I. Sakāmvarda doma ir filozofiska aiz formāliem iemesliem (motīviem)	72
1. Domu koncentrācija un ģenerālizācija	72
2. Kritiskais aspekts sakāmvardos	75
3. Problemizēšana jeb gudrošana	79
4. Filozofisku domu sistēma sakāmvardā	80
II. Sakāmvarde kā filozofija pēc satura	92
Ievads	92
1. Ētikas viela sakāmvardā	92
2. Dzīvesfilozofijas viela sakāmvardā	94
3. Citas zināšanas un gudrības sakāmvardā	97
III. Dažādi sakāmvarda filozofiskie aspekti	103
1. Sakāmvardi kā tautas loģiskās formulas, tautas loģika	103
2. Sakāmvardi kā individuālfilozofijas elementi	104
3. Filozofijas sākumi saistīti ar sakāmvardu	114
IV. Sakāmvardu masa un tautas prātniecības sistēma	117
V. Kopsavilkumi par filozofiju sakāmvardā	121

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309046633